

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი

სამართლის ფაკულტეტი

სამართლის სადოქტორო საგანმანათლებლო პროგრამა

ინდირა წივწივაძე

სამართლის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად

წარმოდგენილი დისერტაციის

ავტორეფერატი

დიდი ოჯახის წევრთა სტატუსი და საოჯახო-საქორწინო

უფლებები

ძველი ქართული სამართლის მიხედვით

**სამეცნიერო ხელმძღვანელი: სამართლის დოქტორი
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის პროფესორი გივი ლობჯანიძე**

თბილისი, 0141, საქართველო

საავტორო უფლება © 2024 „ინდირა წივწივაძე“

სამეცნიერო ხელმძღვანელი:

გივი ლობჯანიძე - სამართლის დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური
უნივერსიტეტის პროფესორი

ოფიციალური რეცენზენტები:

ნინო ცნობილაძე-სამართლის დოქტორი, საქართველოს ეროვნული
უნივერსიტეტის (სეუ) პროფესორი

ბესიკ სეხნიაიძე-სამართლის დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური
უნივერსიტეტის პროფესორი

ექსპერტები:

ლია ადეიშვილი-სამართლის დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური
უნივერსიტეტის პროფესორი

ვახტანგ სონღულაშვილი- სამართლის დოქტორი, საქართველოს
ტექნიკური უნივერსიტეტის პროფესორი

დისერტაციის დაცვა შედგება 2024 წლის 08 ნოემბერს, 16:00 საათზე,
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის სამართლის ფაკულტეტის
სადისერტაციო საბჭოს სხდომაზე.

მისამართი: საქართველო, 0141, თბილისი, ჩარგლის ქუჩა №73, კავკასიის
საერთაშორისო უნივერსიტეტის პირველი კორპუსი, 305-ე აუდიტორია.

დისერტაციის გაცნობა შესაძლებელია კავკასიის საერთაშორისო
უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში.

სადისერტაციო საბჭოს მდივანი:

ალექსანდრე გიორგიძე - სამართლის დოქტორი, კავკასიის საერთაშორისო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი.

ნაშრომის ზოგადი დახასიათება

თემის აქტუალურობა

სადისერტაციო თემის სათაურია „დიდი ოჯახის წევრთა სტატუსი და საოჯახო-საქორწინო უფლებები ძველი ქართული სამართლის მიხედვით“, რომლის შერჩევის დროს განსაკუთრებული მნიშვნელობა მივანიჭეთ თემის აქტუალურობასა და დისერტაბელურობას, რაც იმას ნიშნავს, რომ დასახელებულ ნაშრომს, ჩვენი აზრით, აუცილებლად ექნება სამეცნიერო და პრაქტიკულ-გამოყენებითი მნიშვნელობა.

დღემდე ქართულ სამართლებრივ სივრცეში თემის ძირითადი მიმართულებები ერთობლივად მონოგრაფიული კვლევის საგანი არ გამხდარა, ვხვდებით ცალკეულ საკითხებზე რამდენიმე ნაშრომს და სტატიას, რამაც განაპირობა ჩვენი არჩევანი.

კვლევის პროცესში, უპირველეს ყოვლისა, განვსაზღვრეთ, თუ რა ტიპის კვლევა უნდა გვეწარმოებინა სადისერტაციო თემის ფარგლებში. ავირჩიეთ კვლევის ფუნდამენტური ტიპი, რითაც მივაღწიეთ მეცნიერულ თეორიული კონცეფციის შემუშავებას. საფუძვლიანი კვლევები ჩატარდა ცალკეული ინსტიტუტების მიხედვით, რითაც ოჯახთან და ქორწინებასთან დაკავშირებით ბევრი საინტერესო და ახალი მასალა მივიღეთ.

ჩვენ გავითვალისწინეთ, რომ სპეციალობა, რომელშიც დოქტორის აკადემიური ხარისხი უნდა მომენიჭოს, დარგთაშორისია ანუ ისტორიისა და სამართლის სფეროებია, ამიტომაც ჩვენი კვლევა სპეციფიკურია.

ქართული ჩვეულებითი სამართლისა და ძველი საკანონმდებლო ძეგლების გაცნობით შევისწავლეთ ოჯახის ინსტიტუტის წარმოშობისა და განვითარების ფორმები; დიდი ოჯახის წევრთა სტატუსი, მათი უფლებები და მოვალეობები; ძველი საქორწინო სამართლის ცალკეული

საკითხები; რამაც დაგვანახა ჩვენი ეროვნული კულტურა, სული და სამართლებრივ ინსტიტუტთა განვითარების გზა საქართველოში, რომელიც გამოიარა ჩვენმა ერმა. „ქართველთა წესნი და ქცევანი სხვა რამ არს და არა მიჰგავს სხვათა ქვეყნისა რიგთა და ჩვეულებათა“ დაწერილია ქართული სამართლის ძეგლში ვახტანგ მეექვსის სამართალში¹. როგორც ილია ჭავჭავაძე იტყოდა „ფრიად სასარგებლო უნდა იყოს ყველა შეგნებული ქართველისათვის იცოდეს, რომელ ჩვეულებებს მისდევს მდაბიო ხალხი თავის ეკონომიურ და იურიდიულ ურთიერთობის შესახებ. ეს სფერო ცხოვრებისა, მთელს სურათს გადაუშლის ჩვენს მოწინავე საზოგადოებას და ცხოვრების სურათი კიდევ დაგვანახებს ხალხის ავსა და კარგს, იმის შეხედულებას სამართალზედ, ერთურთს დამოკიდებულებაზე და სხვა.“² საკვლე-ეთნოგრაფიული მასალების შესწავლამ მოგვცა საშუალება, შეგვეფასებინა ქართველი ხალხის საოჯახო ყოფაცხოვრება საქართველოს ცალკეულ კუთხეში და საბოლოოდ გამოგვეტანა ლოგიკური დასკვნა საკვლევ საკითხზე.

კაცობრიობის ისტორიაში მეცნიერების მიერ ოჯახის ინსტიტუტის კვლევა ყოველთვის იყო საყურადღებო, როგორც დღეს, მაგრამ, ადათობრივი კანონის მრავალფეროვნებიდან გამომდინარე, ჩვენი კვლევა და თემის სამართლებრივად შეჯერება, ვფიქრობთ, რომ საჭიროა მეცნიერული კვლევა-ძიების შემდგომი განვითარებისთვის და სასარგებლო და ღირებული იურიდიული ფაკულტეტის სტუდენტებისთვის, რამეთუ საოჯახო სამართლის ისტორიის მემკვიდრეა თანამედროვე ქართული საოჯახო სამართალი, რომლის შესწავლა მიზანშეწონილია მისი ისტორიის ფესვებიდან დავიწყოთ,

¹ ქანთარია ბ., სამართლის ისტორია, როგორც პრაქტიკული მეცნიერება და არგუმენტაციის თეორია, ჟურნალი სამართალი და მსოფლიო №8, თბილისი, 2017, 47.

² ჭავჭავაძე ი., ხალხის ჩვეულებათა შესწავლის შესახებ, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ.IV, თბილისი, 1955, 192. (მითითებულია: ნიჟარაძე ბ., ისტორიულ ეთნოგრაფიული წერილები, თბილისი, უნივერსიტეტი, 1962, 4.)

რათა ვიცოდეთ, რანი ვართ? და საიდან მოვდივართ? და როგორც ფრანგი სოციოლოგი ემილ დიურკემი განმარტავს, „ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, თუ როგორ მისდევდა ერთმანეთს მოვლენები დღევანდელობამდე, მაგრამ არ შეგვიძლია იმის თქმა, მომავალში რა თანმიმდევრობით მიჰყვებიან ისინი ერთიმეორეს, რადგან მიზეზი, რაზედაც ისინი ითვლებიან დამოკიდებულად, მეცნიერულად არ არის განსაზღვრული და არც განსაზღვრებადია. მართალია, ჩვეულებრივ უშვებენ, რომ ევოლუცია გაგრძელდება იმავე მიმართულებით, რა გზითაც იგი მიდიოდა წარსულში, მაგრამ ეს მხოლოდ მარტივი ვარაუდია.“³ ვეთანხმებით სამართლის ფილოსოფოსს გ. ნანეიშვილს, რომ „ყოველ ეპოქას თავისი სამართალი აქვს“⁴, რომელსაც სჭირდება შეფასება განზომილებათა სისტემის ლეგიმეტიურობის გამოყენებით. „თუ გადავხედავთ კაცობრიობის ისტორიას უხსოვარი დროიდან დღემდე, ადვილად დავრწმუნდებით, რომ ამგვარი გაზომვები უწინაც ხდებოდა, დღესაც ხდება და კიდევ უფრო ხშირი გახდება მომავალში, სხვა საკითხია - რამდენად მყარ და მეცნიერულ საფუძველზე.“⁵

კვლევის მიზნები და ამოცანები

კვლევის ძირითად მიზანს წარმოადგენს ქართული სამართლის ძეგლების, ჩვეულებითი (ხალხური) სამართლის, ეთნოგრაფიული მასალების და მეცნიერთა შრომების ანალიზის საფუძველზე წარმოვაჩინოთ დიდი ოჯახის წევრთა სტატუსი და საოჯახო-საქორწინო ურთიერთობების უმთავრესი საკითხები, თუ როგორ მოქმედებდა

³ დიურკემი ე., სოციოლოგიის მეთოდის წესები, თბილისი, იოანე პეტრიწი, 2001, 151.

⁴ ნანეიშვილი გ., იურიდიული სუბიექტი, ქართული სამართლის კლასიკა, წ. II, თბილისი, ზვიად კორძამე, 2019, 60.

⁵ უგრეხელიძე მ., ლეგიმეტიურობის შესავლისათვის (სამართალი განზომილებათა სისტემა) ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის ფაკულტეტის შრომები, II, თბილისი, მერიდიანი, 2015, 148.

ჩვეულებითი სამართალი საქართველოს ცალკეულ კუთხეში, ავხსნათ დიდი ოჯახის, ქორწინების და განქორწინების, დიდი ოჯახის გაყრის, მზითვის ინსტიტუტის განვითარების კანონზომიერებანი, შევადაროთ ისინი ძველი რომისა და კავკასიის ზოგიერთ ხალხთა მსგავს ინსტიტუტებს.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე, სადისერტაციო ნაშრომში შემდეგი ამოცანებია რეალიზებული: 1. განსაზღვრულია ოჯახის წარმოშობის ისტორია და მისი განვითარების ფორმები; 2. დახასიათებულია დიდი ოჯახის წევრთა სამართლებრივი სტატუსი, მმართველობის ფორმა და სტრუქტურა; 3. შესწავლილია ქორწინებისა და განქორწინების ჩვეულებები საქართველოში; 4. დადგენილია ქალის პირადი საკუთრება დიდ ოჯახში; და 5. ჩამოყალიბებულია დიდი ოჯახის წევრთა ქონებრივ-უფლებრივი მდგომარეობა ოჯახის გაყრისას.

საკვლევი კითხვები

1. ოჯახის წარმოშობამ და მისმა განვითარებამ რა ისტორიული ფორმები გამოიარა?
2. როგორი იყო საქართველოსა და ცენტრალური კავკასიის ხალხთა ყოფაში პატრიარქალური ოჯახის მმართველობა და სტრუქტურა?
3. ადრეფეოდალურ და გვიანფეოდალურ ხანაში ქორწინებისა და განქორწინების რა სამართლებრივი და ჩვეულებითი წესები მოქმედებდა?
4. დიდი ოჯახის გაყრისას როგორ ნაწილდებოდა წევრთა შორის ქონება?

კვლევის საგანი და ობიექტი

სადისერტაციო ნაშრომის კვლევის საგანს წარმოადგენს დიდი ოჯახის წევრთა სტატუსისა და საოჯახო-საქორწინო უფლებების შესწავლა ძველი ქართული სამართლის მიხედვით. კვლევის ობიექტად კი განისაზღვრა XIX ს. ბოლოს და XX ს. დასაწყისში, საქართველოს ცალკეულ კუთხეებში არსებული დიდი ოჯახები და საოჯახო-საქორწინო ინსტიტუტები.

კვლევისას გამოყენებული მეთოდები

ნაშრომში დასმულ საკითხებს მეთოდოლოგიურ საფუძვლად უდევს ისტორიულ-სამართლებრივი, ისტორიულ-შედარებითი, სტატისტიკური და შედარებით-სამართლებრივი მეთოდები. ისტორიულ-სამართლებრივი მეთოდის გამოყენებისას დაცული გვაქვს ისტორიზმის პრინციპი, თუ როდის წარმოიშვა ოჯახი და განვითარების რა ფორმები გაიარა, როგორ მოხდა მისი ევოლუცია დროში, რა სოციალური მიზეზების გამო აღმოცენდა დიდი ოჯახები. ისტორიული კვლევისას საჭირო გახდა ორი ზოგადი მეთოდის - ისტორიულისა და ლოგიკურის გამოყენება, შევხეთ თვისებებსა და თავისებურებებს, რომლებმაც გავლენა იქონიეს მისი განვითარების ზოგად კანონზომიერებებზე, ხოლო ლოგიკურმა მეთოდმა საშუალება მოგვცა, კვლევის პროცესში გაჩენილი რეალური სურათიდან გაგვეკეთებინა საბოლოო დასკვნა. სოციალური კვლევის მეთოდები ორ ძირითად ჯგუფად იყოფა: რაოდენობრივ და თვისებრივ მეთოდებად. მათი საერთო მიზანია სოციალურ ფენომენტა გაგება და ახსნა, რისთვისაც განსხვავებული ტექნიკა გამოიყენება. თვისებრივი მეთოდი, რომელიც შეისწავლის სოციალურ ცხოვრებას, ხშირად გამოიყენება სოციალურ მეცნიერებებში, როგორიცაა ეთნოგრაფია. როგორც ჯ. სპრადლი

აღნიშნავს, „ეთნოგრაფია ნიშნავს [განსხვავებული] კულტურის აღწერას, და მისი ძირითადი მიზანია ცხოვრების განსხვავებული წესების გაგება ისე, როგორც ეს წესები თავად ამ კულტურის წარმომადგენლებს ესმით“.⁶ მართალია, ჩვენი კვლევა ძირითადად შედარებით ფორმატში წარიმართა, მაგრამ ამ მეთოდებით დავამუშავეთ ეთნოგრაფიული მასალები არქივებში, შევისწავლეთ დაცული ხელნაწერები, როგორიც არის „მზითევის“ წიგნები და ყველა ის საოჯახო და საქორწინო საკითხი, რაც კვლევის პროცესმა დაგვანახა, მოვიყვანეთ საარქივო ცნობები საკვლევ საკითხებზე. ვინაიდან კვლევისთვის მნიშვნელოვანია სასამართლო პრაქტიკა, მოვიტანეთ მაგალითები ძველი სასამართლო განჩინებები ოჯახის გაყრისა და ქონების განაწილების თაობაზე; რაოდენობრივი კვლევის მეშვეობით ხდება მოსახლეობის აღწერა და შედეგების განზოგადება, რაც ობიექტურ რეალობას ასახავს, ვიდრე თვისებრივი კვლევის მეთოდები. რაოდენობრივი კვლევისას მკვლევარმა წინასწარ იცის, თუ რას უნდა მოელოდეს კვლევისგან. ჩვენს შემთხვევაში გამოვიკვლიეთ, თუ რით იყო გამოწვეული დიდი ოჯახის პატარა ნუკლიარულ ოჯახად გარდაქმნის მთავარი მიზეზები და საბოლოოდ მოვახდინეთ მონაცემების ანალიზი; შედარებით-სამართლებრივი მეთოდის გამოყენებისას (იგივე იურიდიული კომპარატივიზმი) შევისწავლეთ შესადარებელი ინსტიტუტი ძველი რომის საოჯახო სამართლის ცალკეულ საკითხებისა და ცენტრალური კავკასიის მთიელი ხალხის ყოფის, გამოვლენილი ნიშნებით კი გამოვყავით მსგავსება და განსხვავება და საბოლოოდ მივედით შედეგების შეფასებამდე

⁶ Spradley, J., The Ethnographic Interview. Holt Rinehart and Winston, New York. 1979, 3. (მითითებულია: ზურაბიშვილი თ., თვისებრივი მეთოდები სოციალურ კვლევაში, თბილისი, სოციალურ მეცნიერებათა ცენტრი, 2006, 8.

ფორმალურ-ლოგიკური, სპეციალურ- იურიდიული და სხვა ხერხების გამოყენებით.

სამეცნიერო ლიტერატურის ზოგადი მიმოხილვა

საკვლევი თემატიკის სრულყოფისთვის ჩვენს მიერ წყაროებად გამოყენებულია ქართული ჩვეულებითი სამართალი, ქართული სამართლის ძეგლები, (სადაც ცალკეული სამართლის დარგები არ არის ერთმანეთისგან გამიჯნული მოცემულია მატერიალური და პროცესუალური ნორმები ერთად. სისხლისა და სამოქალაქო სამართლის, სასამართლო წყობილებისა და სასამართლო წარმოების საკითხები, რაც იმით აიხსნება, რომ ძველი სამართლის წიგნები უმთავრესად ჩვეულებითი სამართლისა და სასამართლო პრაქტიკის ნორმათა კრებულს შეადგენენ, სხვადასხვა დროის და რედაქციით სისტემური დალაგების გარეშე) რომელიც შვიდი საკანონმდებლო ძეგლისაგან შედგება. აქედან სამი უცხო სამართლის (მოსეს, ბერძნული, სომხური), ოთხი კი ეროვნული სამართლის ძეგლებია (კათალიკოსთა სამართალი, ძეგლისდება, აღბუღას სამართალი და სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა).⁷ იურიდიულ-ისტორიული და სხვადასხვა მეცნიერთა ნაშრომები და სტატიები, ივ. ჯავახიშვილის „ქართული სამართლის ისტორია“,⁸ ივ. სურგულაძის „საქართველოს პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორიიდან“,⁹ გ. ნადარეიშვილის „ძველი ქართული საოჯახო სამართალი“,¹⁰ ნ. ხიზანიშვილის (ურბნელი) „ძველი ქართული ოჯახი“,¹¹

⁷ ქართული სამართლის ძეგლები ტ. I, ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებული, (ტექსტი გამოსცა გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ) თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1963.

⁸ ჯავახიშვილი ივ., ქართული სამართლის ისტორია. წიგნი 1, თბილისი, 1928.

⁹ სურგულაძე ივ., საქართველოს პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორიიდან, თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტი, 1985.

¹⁰ ნადარეიშვილი გ., ძველი ქართული საოჯახო სამართალი, თბილისი, სამთავისი, 1996.

დ. ბოსტოლანაშვილის „მიწათმფლობელობა აღმოსავლეთ საქართველოში“,¹² ბ. ზოიძის „ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი“,¹³ გ. ლობჯანიძის „რომის სახელმწიფო და სამართალი“,¹⁴ მ. გარიშვილის და მ. ხოფერიას „რომის სამართალი“,¹⁵ ლ. შოშიაშვილის „ქორწინების ინსტიტუტი რომაულ და ძველ ქართულ სამართალში“¹⁶ და სხვა. ასევე დაგვჭირდა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შრომები, როგორც არის: რ. ხარაძის ნაშრომი „ქართული საოჯახო თემი“ (Грузинская семейная община),¹⁷ ასევე ცალკეული რეგიონების საოჯახო ყოფის შესახებ მეცნიერების: თ. აჩუგბას „ოჯახი და საოჯახო ყოფა აჭარაში“,¹⁸ ი. ჭყონიას „ქორწინების ინსტიტუტი მთიულეთში“,¹⁹ ნ. მაჩაბელის „ქართველი ხალხის საოჯახო ისტორიიდან“,²⁰ ვ. ითონიშვილის „ცენტრალური კავკასიის მთიელების საოჯახო ყოფა“,²¹ მ. ბექაიას „ძველი და ახალი ტრადიციები აჭარაში“,²² გ. ცეცხლაძის „გურიის მოსახლეობის საოჯახო ყოფა“,²³ რ. თოფჩიშვილის „კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია“,²⁴ მ.

¹¹ ხიზანიშვილი ნ., (ურბნელი) ძველი ქართული ოჯახი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, მეცნიერება, 1982.

¹² ბოსტოლანაშვილი დ., მიწათმფლობელობა აღმოსავლეთ საქართველოში (ქიზიყის ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით XIX საუკუნის II ნახევარში) თბილისი, უნივერსიტეტი, 2004.

¹³ ზოიძე ბ., ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი, (შედარებით-სამართლებრივი გამოკვლევა) თბილისი, უფლება, 2000.

¹⁴ ლობჯანიძე გ., რომის სახელმწიფო და სამართალი, ტ. II, ქუთაისი, 2009.

¹⁵ გარიშვილი მ., ხოფერია მ., რომის სამართალი, თბილისი, მერიდიანი, 2013.

¹⁶ შოშიაშვილი ლ., ქორწინების ინსტიტუტი რომაულ და ძველ ქართულ სამართალში, თბილისი, მერიდიანი, 2003.

¹⁷ Харадзе Р., Грузинская семейная община, т. I Тбилиси, 1960.

¹⁸ აჩუგბა თ., ოჯახი და საოჯახო ყოფა აჭარაში, თბილისი, მეცნიერება, 1990.

¹⁹ ჭყონია ი., ქორწინების ინსტიტუტი მთიულეთში, თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1955.

²⁰ მაჩაბელი ნ., ქართველი ხალხის საოჯახო ყოფის ისტორიიდან: მზითვის ინსტიტუტი აღმოსავლეთ საქართველოში, თბილისი, მეცნიერება, 1976.

²¹ ითონიშვილი ვ., ცენტრალური კავკასიის მთიელების საოჯახო ყოფა, ნაწ. I, (ნახებისა და ოსების საოჯახო ყოფა) თბილისი, მეცნიერება, 1969.

²² ბექაია მ., ძველი და ახალი საქორწინო ტრადიციები აჭარაში, ბათუმი, საბჭოთა აჭარა, 1974.

²³ ცეცხლაძე გ., გურიის მოსახლეობის საოჯახო ყოფა, თბილისი, მეცნიერება, 1991.

²⁴ თოფჩიშვილი რ., კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფია, თბილისი, უნივერსალი, 2007.

კოსვენის,²⁵ მ. კოვალევსკის²⁶ და სხვათა შრომები, სადაც გადმოცემულია ქართული და ცენტრალური კავკასიური ოჯახის საოჯახო ყოფის ნიშანდობლივი საკითხები. სამეცნირო კვლევის შესრულებისას ასევე გამოვიყენეთ სხვადასხვა დროის საარქივო მასალები და ხელნაწერები.

კვლევის თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა

უკავშირდება ქართველი ხალხის ძველი საოჯახო-საქორწინო სამართლის ისტორიის საკითხის შესწავლაში გარკვეული წვლილის შეტანას. ნაშრომში გამოყენებულია ქართული ჩვეულებითი სამართლის, ქართული სამართლის ძეგლების, მეცნიერთა და ეთნოგრაფთა მასალების ყველა ის ნიშანდობლივი საკითხი, რომელთა შეკრებისა და სამართლებრივი ანალიზის შეჯერების საფუძველზე ჩამოყალიბებულია მნიშვნელოვანი დებულებები საოჯახო-საქორწინო საკითხებზე, რაც დაეხმარება აღნიშნული თემით დაინტერესებულ მკვლევარებს და სამართლის ფაკულტეტის სტუდენტებს. მისი ჩართვა ქართული სამართლის ისტორიის კურსის შესწავლაში მიზანშეწონილი იქნება.

თემის შესწავლის მდგომარეობა

ჩვენს მიერ დიდი ოჯახის წევრთა საოჯახო-საქორწინო უფლებების მასშტაბების შესწავლა - ქართული ჩვეულებითი სამართლის, ქართული სამართლის ძეგლების და ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით პირველია, რაც თავისთავად მეცნიერული სიახლეა, რაც აქამდე არ მომხდარა. მართალია, ამ საკითხზე ქართველ მკვლევართა მიერ ცალკეული საოჯახო ინსტიტუტები გამოკვლეულია, თუმცა საკითხი იმდენად ვრცელი და ამოუწურავია, შეუძლებელია, ჩვეულებითი სამართლის სრული სურათი შესწავლილი ყოფილიყო. იგი მუდმივად საჭიროებს ახლის ძიებასა და შეფასებას, რაც განხორციელდა

²⁵ Косвен М. О., Семейная община и патронимия. Академия наук, 1963.

²⁶ Ковалевский М., Закон и обычай на Кавказе, Москва, 1890.

ჩვენს მიერ კვლევის ფარგლებში მოძიებულ მასალებზე დაყრდნობით, რაც ერთხელ კიდევ საფუძველს მისცემს სამართლის ისტორიის შემდგომ პოპულარიზაციასა და აქტუალობას.

ნაშრომის მეცნიერული სიახლე

სამეცნიერო სიახლედ მიგვაჩნია - ერთ ნაშრომში თავმოყრა და კომპლექსურად განხილვა დიდი ოჯახის წევრთა ძველი საოჯახო-საქორწინო საკითხების - საქართველოს ადრეფეროდალური და გვიანფეროდალური ხანის ცალკეული კუთხეების: აჭარის, იმერეთის, სამეგრელოს, გურიის, სვანეთის, რაჭის, და სხვა; მაგალითზე, ასევე, პარალელის გავლება ძველი რომის და კავკასიის ზოგიერთ ხალხთა საოჯახო ინსტიტუტებთან. ქორწინების და განქორწინების, დიდ ოჯახში ქალის პირადი საკუთრების, მზითევის ინსტიტუტის განვითარების, ოჯახის გაყრის კანონზომიერებასთან დაკავშირებით. საისტორიო ცენტრალური არქივიდან ჩვენს მიერ პირველადაა გამოქვეყნებული „მზითევის“ ნუსხის, შვილად აყვანის ხელნაწერები, „მზითევის“ ცალკეული წიგნები და ძველი სასამართლო განჩინებები.

სამეცნიერო ნაშრომის სტრუქტურა

დისერტაცია შედგება: შესავლის, 5 თავის, 26 ქვეთავის, კვლევის შედეგად მიღებული დასკვნის, გამოყენებული ლიტერატურის სიისა და დანართისგან. ნაშრომის საერთო მოცულობა არის 254 გვერდი.

ნაშრომის ძირითადი შინაარსი

თავი 1. ოჯახის წარმოშობის ისტორია და მისი განვითარების ფორმები

1.1 ოჯახის ცნება, 1.2. გვაროვნული ოჯახი, 1.3. პატრიარქალური ოჯახი საქართველოში, 1.4. ინდივიდუალური ოჯახი.

პირველი თავის პირველ ქვეთავში შესწავლილი და გაანალიზებულია ოჯახის ცნება. კაცობრიობის ისტორიაში ოჯახის განვითარებამ ხანგრძლივი გზა განვლო. იგი ვითარდებოდა საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური, სამართლებრივი, ზნეობრივი და სხვა გარემოებების ცვლილებებთან ერთად. ოჯახის საკითხებს იკვლევს მეცნიერების სხვადასხვა დარგი: (ეთნოგრაფია, სოციოლოგია, სამართლის ისტორია, ეკონომიკა, დემოგრაფია, ფსიქოლოგია, პედაგოგიკა და სხვა). ოჯახის საფუძველი ქორწინებაა.

კვლევაში ნაჩვენებია პროფესორ გიორგი ნადარეიშვილის შეხედულება, რომელიც ოჯახს სხვადასხვა სქესის პირთა თანაცხოვრების ორგანიზაციის ისტორიულად ცვალებად ფორმად მიიჩნევს და განმარტავს, „რომ ოჯახი თავისი ასაკით უფროსია საოჯახო სამართალზე და საერთოდ სამართალზე“.²⁷ ხაზგასმულია, რომ ამ საკითხზე გიორგი თუმანიშვილი (უმცროსი) იზიარებს აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის მოსაზრებას, რომ „სიტყვა „ოჯახი“ თურქული სიტყვაა და კერას, სახლს აღნიშნავს“²⁸. „იგი ძველ ქართულში არ გამოიყენებოდა, მის ნაცვლად „სახლი“ გვხვდება, რომელიც შედგებოდა ქმრისა და ცოლ-შვილისაგან, ნათესაობასა და ქონების მფლობელობაზე შემდგარ საგვარეულოს აერთიანებდა“²⁹.

მოტანილია ივ. ჯავახიშვილის თვალსაზრისი, რომ „V საუკუნეში საქართველოში „სახლი“ არა მარტო საგვარეულოს და გვარს ნიშნავდა, არამედ ერთ ცოლქმრობაზე დამყარებულ ოჯახსაც“.³⁰ „პატარა ოჯახი „ქმარი“-სა და ცოლ-შვილისგან შედგებოდა. ცოლ-შვილს დედაწული

²⁷ ნადარეიშვილი გ., საოჯახო სამართალი ფეოდალურ საქართველოში, დისერტაცია, 1954, 8.

²⁸ თუმანიშვილი გ., ქართული სამართლის ძეგლების ტესტებში სიტყვა „ოჯახის“ პირველად გამოყენების საკითხთან დაკავშირებით, სამართალი #5-6, 20002, 74.

²⁹ ჯავახიშვილი ივ., ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი მეორე, თბილისი, 1928, 24.

³⁰ იქვე, 24.

ერქვა“.³¹ განხილულია რ. შენგელიას, და ე. შენგელიას მოსაზრება, რომ „ოჯახი“-ს ცნებამ შუა საუკუნეებში მოიკიდა ფეხი საქართველოში და მის პარალელურად დამკვიდრდა მოსახლეობის აღმნიშვნელი ტერმინი „კომლიც“.³² გაზიარებულია შ. ჩიკვაშვილის შეხედულება, რომ „ოჯახი“ პირველად „ისტორიულ დოკუმენტებში „სამოქალაქო ჰსჯულდებაში“ 1799-1800 წლებში გხვდება“.³³

ნაშრომის ამავე თავის ფარგლებში ფართოდ არის გაშუქებული იმ მეცნიერთა ღვაწლი, რომლებმაც დიდი წვლილი შეიტანეს ოჯახის ინსტიტუტის შესწავლაში. ნაჩვენებია, რომ „ოჯახის ისტორიის მეცნიერული შესწავლა იწყება XIX ს. მეორე ნახევრიდან. იგი დაკავშირებულია შვეიცარიელი მეცნიერის ი. ბახოფენის სახელთან. მან თავის წიგნში „დედის უფლება“ (1861წ.) პირველმა უარყო მანამდე ბიბლიურ დოგმებზე დამყარებული და საყოველთაოდ აღიარებული „პატრიარქალური“ თეორია და დაასაბუთა, რომ მამის უფლებას წინ უსწრებდა „დედის უფლება“ ანუ მატრიარქატი, რასაც სამართლიანად ყველა ხალხისათვის უნივერსალურ მოვლენად მიიჩნევდა, თუმცა ავტორი ოჯახის განვითარებას იდეალისტურად უდგებოდა და მას ხსნიდა არა ადამიანთა ცხოვრების ფაქტობრივი პირობებით, არამედ რელიგიური იდეების ევოლუციით“.³⁴

ხაზგასმულია, რომ ოჯახის საკითხების შესწავლაში ასევე დიდი წვლილი მიუძღვის XIX ს. დიდ ამერიკელ ეთნოგრაფს ლუის მორგანს. მისი სიტყვებით: „ოჯახი აქტიური ელემენტია, იგი არასდროს არაა ერთ ადგილზე გაქცავებული, არამედ დაბალი ფორმიდან უმაღლესში

³¹ ჯავახიშვილი ივ., თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 1984, 269.

³² შენგელია რ., შენგელია ე., საოჯახო სამართალი, თბილისი, მერიდიანი, 2011, 10.

³³ ჩიკვაშვილი შ., საოჯახო სამართალი, თბილისი, კეგელი, 1998, 16.

³⁴ Das Mutterrecht: eine Untersuchung über die Gynaiokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur. Stuttgart: Verlag von Krais und Hoffmann, 1861. (მითითებულია: აჩუგბა თ., ოჯახი და საოჯახო ყოფა აჭარაში, თბილისი, მეცნიერება, 1990, 6.)

გადადის, იმ ზომით, რა ზომითაც საზოგადოება დაბალი საფეხურიდან უმაღლეს საფეხურისაკენ ვითარდება“.³⁵ 1877 წელს გამოვიდა მისი, მთავარი ნაშრომი „ძველი საზოგადოება“, რომელმაც ოჯახის შესწავლის მიმართულებით ახალი ხედვა დაგვანახა.³⁶ ასევე საყურადღებოა მის მიერ 1871 წელს გამოცემული ნაშრომი „ნათესაობის სისტემა და ნათესაობრივი კავშირები“ (Systems of Consanguinity and Affinity), რითაც მორგანმა შეძლო ნათესაობის სისტემის დედისეული გვარისა და მასში არსებული ოჯახის სხვადასხვა საფეხურის დადგენა.

მოტანილია რუსი მეცნიერის, მაქსიმ კოვალევსკის მოსაზრება, რომელმაც ოჯახის განვითარების ოთხი ფორმა გამოყო: 1) ჰეტერიზმი, რომლის დროსაც ყოველგვარი სქესობრივი ურთიერთობა მოუწესრიგებელი იყო; 2) დედისეული გვარი - „მატრიარქატი“, რომელიც მოიცავდა ჯგუფურ ქორწინებას და მატროლოკალურ დასახლებას; 3) პატრიარქალური წყობილება და მასთან დაკავშირებული პატრიარქალური ოჯახის, მამის უფლებებზე დამყარებული ოჯახის ჩამოყალიბება ჯგუფური ქორწინებით და პატრილოკალური დასახლებით; და 4) წყვილადი „მონოგამური“ ოჯახი.³⁷ გადმოცემულია პროფესორ შ. ჩიკვაშვილის აზრი, რომ „სამართლის სხვადასხვა დარგში დომინირებს ერთგვაროვანი შეხედულება, რომ „ოჯახი“ ეს არის პირთა ნებაყოფლობითი კავშირი, რასაც საფუძვლად უდევს ქორწინება, ნათესაობა, შვილად აყვანა. მიუთითებენ, აგრეთვე, მოზარდი თაობის აღზრდაზე, როგორც ოჯახის მთავარ ამოცანაზე, სახელმწიფოსა და

³⁵ Морган Л., Древнее общество, М., 1936. 200.

³⁶ ცეცხლაძე გ., გურიის მოსახლეობის საოჯახო ყოფა, თბილისი. მეცნიერება, 1991, 4.

³⁷ Ковалевский М.М, происхождение семьи. рода, племени, государства и религии, М., 1914. იხ. მისივე „Ковалевский М., Очерки, Происхождения и развития семьи и собственности, под. ред. проф. Косвена М.О., Перевод с французского Моравекого С.П., Москва, 1939.

საზოგადოების როლზე ოჯახის დაცვაში და მისი წევრების განსაზღვრულ უფლება-მოვალეობაზე“.³⁸

კვლევამ ცხადყო, რომ მიუხედავად იმისა, რომ ოჯახს სხვადასხვა მეცნიერება განსხვავებულად განმარტავს და განსაზღვრავს მისთვის მნიშვნელოვან ასპექტებს, ოჯახზე არაერთი ცნება ჩამოყალიბდა, მაგრამ დღესდღეობით საქართველოს კანონმდებლობაში ოჯახის ცნების ერთგვაროვანი განმარტების მოცემა ძალზე რთულია, რადგან ოჯახი მოიცავს თავის წევრთა ურთიერთობის მრავალფეროვან საკითხებს და მისი ერთ სივრცეში მოქცევა შეუძლებელია.

პირველი თავის მეორე ქვეთავში აღნიშნულია, რომ საქართველოში ისევე, როგორც მსოფლიოს სხვა ხალხებში, ოჯახის განვითარებამ კაცობრიობის ისტორიაში სტრუქტურულად სამი ფორმა გამოიარა: გვაროვნული, დიდი პატრიარქალური და პატარა ანუ ინდივიდუალური ოჯახი. კვლევაში მოტანილია პროფესორ ს. ჯორბენაძის შეხედულება, რომ თავდაპირველად ადამიანები თავდაცვის მიზნით ჯოგებად ცხოვრობდნენ, ქმნიდნენ შრომის იარაღებს და ერთად იყენებდნენ საარსებოდ აუცილებელი საკვების მოსაპოვებლად. ამ პერიოდში არ არსებობდა სქესთა შორის დადგენილი წესი, ქორწინება და ოჯახის საწყისი ფორმები. სქესობრივი ურთიერთობა აღრეული იყო არა მარტო დასა და ძმას შორის, არამედ მშობლებსა და შვილებს შორის, რაც შემდგომში აღიკვეთა.³⁹ პირველყოფილი თემური წყობილების პირობებში უწესრიგო სქესობრივი ურთიერთობიდან გადადიან სიხლით მონათესავე ოჯახის შექმნაზე. „სისხლით მონათესავე ოჯახში ცოლქმრული ჯგუფები დაყოფილი არიან თაობათა მიხედვით. ოჯახის ფარგლებში შესაბამისი თაობის განსხვავებული სქესის ადამიანები

³⁸ ჩიკვაშვილი შ., საოჯახო სამართალი, თბილისი, კეგელი, 1998, 17.

³⁹ ჯორბენაძე ს., საბჭოთა საოჯახო სამართალი, თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტი, 1957, 14-15.

ყველანი ერთმანეთის ცოლ-ქმართ წარმოადგენდა, სისხლით მონათესავე ოჯახში ძმები და დები, ბიძაშვილები, პირველი, მეორე და უფრო შორეული საფეხურებისა - ითვლებიან და-ძმებად და სწორედ ამიტომ ცოლ-ქმარნი არიან“.⁴⁰

მოცემულია პროფესორ გ. ნადარეიშვილის აზრი, რომ სისხლით მონათესავე ოჯახის დაშლის შემდეგ „წარმოიშვა პუნალუა ოჯახი, სადაც მშობლები და შვილები, დები და ძმები ურთიერთშორის სქესობრივი ცხოვრებიდან გამოირიცხნენ“.⁴¹ პუნალუა ოჯახი წყვილადმა ოჯახმა შეცვალა, როცა მამაკაცს ერთი ცოლი ჰყავს, თუმცა მისთვის დაშვებულია მრავალცოლიანობა“.⁴² ს. ჯორბენაძის შეხედულებით მოსახლეობის გაზრდამ და პირველყოფილი მეურნეობის წარმოშობამ საჭირო გახდა კოლექტივების შექმნა ჯგუფების მიხედვით, რომელთა წევრები ერთად შრომობდნენ და აკავშირებდათ სისხლით ნათესაობა. ასე შეიქმნა გვარი და საგვარეულო თემი, რომლის პირველ საფეხური მატრიარქატი გახდა.⁴³

ქართული ჩვეულებითი სამართლის პირველი ქართველი იურისტი მკვლევრის, ნიკო ხიზანიშვილის (ურბნელი) ნაშრომის მიხედვით ნაჩვენებია, რომ „იურიდიულ მეცნიერებაში დიდხანს იყო მიღებული საყოველთაოდ ის აზრი, რომ ვითომ პირვანდელ ფორმას ყველა ისტორიული ხალხის საოჯახო წყობისას შეადგენდა პატრიარქალური ოჯახი, რომელშიც ოჯახის მამას განუსაზღვრელი უფლება ჰქონდა მინიჭებული“.⁴⁴ თუმცა ისტორიული ფაქტების შესწავლით, ველური ხალხის ცხოვრების დაკვირვებით მეცნიერებმა დაასაბუთეს, რომ „თავდაპირველად არსებობდა მხოლოდ სქესობრივი არევ-დარევა,

⁴⁰ იქვე, 15.

⁴¹ ნადარეიშვილი გ., საოჯახო სამართალი ფეოდალურ საქართველოში, დისერტაცია, 1954

⁴² იქვე, 15-16.

⁴³ ჯორბენაძე ს., საბჭოთა საოჯახო სამართალი, თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტი, 1957, 13.

⁴⁴ ხიზანიშვილი ნ., ძველი ქართული ოჯახი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, მეცნიერება, 1982, 135.

საერთო ცოლქმრობა („общинный брак“), სადაც დედაკაცი, როგორც ცოლი, ეკუთვნოდა მთელ გვარეულობას, მთელ ტომს („племя, род“) ამგვარ მდგომარეობაში ქალი შეადგენდა ერთადერთ პირს, რომლისაგანაც მომდინარეობდა ყოველგვარი იურიდიული დამოკიდებულება იმ პირთა შორის, რომლებიც გვარეულობას, ტომს ეკუთვნოდნენ. წევრთა შორის ნათესაობა დედობრივი იყო („матриархат“) მხოლოდ ქალის იურიდიული ძალა იყო ცნობილი“. ⁴⁵ ქალი აძლევდა შვილებს გვარს და მემკვიდრეობას, რადგან ისინი მამის გვარს არ ატარებდნენ, რადგან მხოლოდ ბავშვის დედა იყო ცნობილი. ქონება მემკვიდრეობით გადადიოდა დედის ხაზით ნათესავეებზე. განსაკუთრებით დედის ძმაზე და ა.შ. ⁴⁶ აღნიშნულზე მოცემულია ი. ბახოფენის დებულება, რომ „თავდაპირველად ადამიანები ცხოვრობდნენ შეუზღუდველ სქესობრივ ურთიერთობაში და რომ ასეთი ურთიერთობა გამორიცხავს მამობის უტყუარი გამორკვევის შესაძლებლობას“. ⁴⁷ ამ მდგომარეობის კვალს ი. ბახოფენი ისტორიულ და რელიგიურ გადმოცემებში ეძებდა და არა უწესრიგო სქესობრივ ურთიერთობებს, აკავშირებდა, არამედ გაცილებით უფრო გვიანდელ ფორმისაკენ-ჯგუფობრივი ცოლქმრობისკენ მიანიშნებდა. ⁴⁸

გაზიარებულია ფრიდრიხ ენგელსის მოსაზრება, რომ „ეს პრიმიტიული საზოგადოებრივი საფეხური, - თუკი იგი ნამდვილად არსებობდა, ისეთ შორეულ ეპოქას ეკუთვნის, რომ ძნელი მოსალოდნელია, სოციალურ ნამარხებში, განვითარების მხრივ

⁴⁵ იქვე, 136.

⁴⁶ ზოიძე ბ., ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი, (შედარებით-სამართლებრივი (შედარებით-სამართლებრივი გამოკვლევა) თბილისი, უფლება, 2000, 28.

⁴⁷ ნადარეიშვილი გ., საოჯახო სამართალი ფეოდალურ საქართველოში, დისერტაცია, 1954, 9.

⁴⁸ ენგელსი ფ., ოჯახის კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა (ლ.გ. მორგანის გამოკვლევებთან დაკავშირებით), თბილისი, საბჭოთა საქართველო, 1978, 28-29.

ჩამორჩენილ ველურებში, იმის პირდაპირი დამამტკიცებელი საბუთები ვიპოვოთ, რომ აღნიშნული საფეხური ოდესმე წარსულში არსებობდა“.⁴⁹

კვლევაში მოცემულია მაქ. კოვალევსკის დაკვირვება კავკასიის მთიელებში მატრიარქატის კვალის არსებობის შესახებ. მისი აზრით, „გასულ საუკუნეში ეს ჩანს იმ მნიშვნელობიდან, რომელსაც ანიჭებენ ქართველები (ფშავლები და ხევსურები) დის შვილსა და დედის ძმას. იქ დედის ძმა ცვლის მამას ზოგიერთი მოვალეობის შესრულებისას. სახელდობრ, როცა საქმე ეხება სისხლის აღებას. მკვლელის გვართან მორიგებისას პასუხისმგებლობის საზღაურის მეტი წილი ერგება. ასევე ხევსურებში ობოლი ბავშვის მეურვე მხოლოდ დედის ძმას“.⁵⁰ გაკეთებულია დასკვნა, რომ თანდათან ადამიანთა საზოგადოების მესაქონლეობაზე გადასვლამ, საწარმოო ძალების განვითარებამ მამაკაცს უპირატესობა მიანიჭა, დაიშალა მატრიარქალური გვარი, და წარმოიშვა პატრიარქალური ოჯახი და პატრიარქალური გვარი. მამაკაცი გახდა საგვარეულო თემის მეთაური, მის ხელში გადავიდა ქონებრივი ფასეულება და მოიპოვა უპირატესობა ოჯახში, რის შედეგადაც მამა აძლევს მემკვიდრეობას შვილს და გვარს. ასე მოხდა მატრიარქატიდან პატრიარქალურ ოჯახზე გადასვლა, რომელიც შუალედური გარდამავალი ფორმაა წყვილადი ოჯახიდან მონოგამიაზე“.⁵¹

პირველი თავის მესამე ქვეთავში განხილულია პატრიარქალური ოჯახი საქართველოში. მოცემულია სამეცნიერო ლიტერატურაში გაბატონებული აზრი, რომ პატრიარქალური საოჯახო თემი, ერთი და იგივე დიდი ოჯახი, აღმოცენდა პატრიარქალურ-გვაროვნული წყობის

⁴⁹ იქვე, 29.

⁵⁰ Ковалевский М., Очерк происхождения и развития семьи и собственности, пер. с фр. М. Иолшина., С.-Петербург, 1896. 25.27. მითითებულია; ზოიძე ბ., ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი (შედარებით-სამართლებრივი გამოკვლევა) თბილისი, უფლება, 2000, 29.

⁵¹ ნადარეიშვილი გ., საოჯახო სამართალი ფეოდალურ საქართველოში, დისერტაცია, 1954, 17.

დაშლის საფეხურზე, „რომელიც საქართველოში არსებობას განაგრძობდა ფეოდალიზმის და კაპიტალიზმის ადრეული საფეხურების დროსაც ოჯახის გაბატონებული ფორმის, პატარა ოჯახის გვერდით“.⁵² მოტანილია ქართველი ეთნოგრაფების: რ. ხარაძის, გ. ჩიტაიას და თ. აჩუგბას განმარტებები, რომ დიდი ოჯახი ანუ საოჯახო თემი ერთი და იმავე მნიშვნელობისაა, რომელიც საქართველოს კუთხეებში სხვადასხვა სახელით გვხვდება მაგ. „ძველი ტიპის ოჯახი“, ⁵³ „დიდი გვაროვნული ოჯახი“, ⁵⁴ „ერთიანობის სახლი“, ⁵⁵ „ერთობის სახლი“, ⁵⁶ „სამმო სახლი“, ⁵⁷ „ჯალაბი ოჯახი“, ⁵⁸ „ჯარისული ოჯახი“, ⁵⁹ „დიდი კვამლი“⁶⁰ და სხვა.

კვლევისას დადგენილია, რომ დიდი ოჯახი წარმოადგენდა ორი, სამი და ოთხი თაობის სისხლით მონათესავე ადამიანთა ჯგუფს,⁶¹ რომელიც თავისი სტრუქტურით აგებული იყო ოჯახის თაობათა შემადგენლობაზე. საყურადღებო იყო ოჯახის წევრების ასაკი და სქესის რაოდენობა, ასევე მნიშვნელობა ეძლეოდა ოჯახის შრომისუნარიან და არაშრომისუნარიან წევრთა რიცხვს. დიდი ოჯახი ძირითადად სამეურნეო დანიშნულებით იქმნებოდა და ოჯახის წევრებს აერთიანებდა საერთო მეურნეობა, საოჯახო საკუთრება. ერთად ცხოვრება ერთობაში და სიძლიერეში ვლინდებოდა, კომლის საკუთრება იყო სახლ-კარი, შენობა-ნაგებობა, პირუტყვი, საოჯახო ნივთები, საბრძოლო და შრომის იარაღები.

⁵² ბექაია მ., ოჯახის განვითარების სოციალური პრობლემები, თბილისი, მეცნიერება, 1980, 24.

⁵³ ხარაძე რ., რობაქიძე ალ., მთიულეთის სოფელი ძველად, თბილისი, მეცნიერება, 1965, 35. (მითითებულია: წყარო მაკალათია ს., მთიულეთი, ტფილისი, სახელგამი, 1930, 81.)

⁵⁴ იქვე, 35 (მითითებულია: ჩიტაია გ., გლეხის სახლი ქვაბლიანში, ტფილისი, პოლიგრაფტრესტის I- სტამბა, 1926, 955.)

⁵⁵ აჩუგბა თ., ოჯახი და საოჯახო ყოფა აჭარაში, თბილისი, მეცნიერება, 1990, 16.

⁵⁶ იქვე, 16.

⁵⁷ იქვე, 16.

⁵⁸ იქვე, 16.

⁵⁹ იქვე, 16.

⁶⁰ იქვე, 16.

⁶¹ იქვე, 14.

გამოკვლეულია, რომ „XIX-საუკუნეში დიდი ოჯახი არსებობდა არამარტო განვითარების დაბალ საფეხურზე მყოფი ხალხების ყოფაში, არამედ ის ევროპის კაპიტალისტურ ქვეყნებშიც კი XIX საუკუნემდე იყო შემონახული, იმის სასარგებლოდ ლაპარაკობს, რომ საოჯახო თემი წარმოადგენდა ყველა იმ ხალხისათვის დამახასიათებელ უნივერსალურ ისტორიულ მოვლენას, რომელთაც განვლეს საზოგადოებრივი ურთიერთობის შესაბამისი სტადია“.⁶² გაანალიზებულია, რომ გაბატონებული კლასი და სახელმწიფო მომხრე იყო დიდ ოჯახში ეკონომიკური სიმდიერისა, ვიდრე პატარა ოჯახებად დაშლისა და გაყრის. ვახტანგ VI სამართლის 98-ე მუხლის მიხედვით, თუ ოჯახი იყრება, „*ბატონმა უნდა დაიბაროს, უფროსი სწვართოს, უმცროსი დატუქსოს; თუ ყმანი სჩხუბევდენ, ავად მოეპყრან, ნუ მოიშლებით, ნუ გაიყრებით-თქო; ამგვარები დაახედონ, ურჩიონ თავის მოყურით, კარის კაცით, გაუყრელობას ეცადნენ. და თუ არ იქნას და არ დაიშალოს, ასრე გაჰყარონ*“.⁶³ „*უკეთუ ძმანი ანუ მამა-შვილნი, ანუ ბიძა-შვილნი, გინა სხვა ნათესავნი, ერთსახლნი და ერთად მემამულენი, ვეღარ მოთავსდენ და გაიყარნენ, ამ წესითა და რიგით არის მათის დაშორვების რიგი*“.⁶⁴

ამავე თავში ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის გამოყენებით პარალელურად გავლებული ძველ რომაული ოჯახზე, რომელიც პატრიარქალური იყო, რომლის სათავეებშიაც იდგა სახლის მეთაური „Pater Familias“, „პუნიკურ ომამდე რომში უმთავრესად პატრიარქალური სახის ოჯახი არსებობდა და პირთა საკმაოდ დიდ რაოდენობას მოიცავდა. პატრიარქალურ ოჯახში მოიაზრებოდა ქმარი, ცოლი, ორივე სქესის შვილები, კლიენტები და მონები.

⁶² ხარაძე რ., რობაქიძე ალ., მთიულეთის სოფელი ძველად, თბილისი, მეცნიერება, 1965, 4-5.

⁶³ ქართული სამართლის ძეგლები ტ. I, ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებული, (ტექსტი გამოსცა გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ) თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1963. 507.

⁶⁴ ქართული სამართლის ძეგლები ტ. I, ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებული, (ტექსტი გამოსცა გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ) თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1963, 507.

ასეთი ტიპის ოჯახს „კერძო ოჯახი“ ეწოდებოდა.⁶⁵ ნაჩვენებია გარკვეული მსგავსება და განსხვავება ძველ რომაულ ოჯახსა და დიდ ქართულ პატრიარქალურ ოჯახს შორის. გაკეთებულია დასკვნა, რომ საქართველოში ისევე, როგორც ცენტრალური კავკასიის მთიელთა ყოფაშიც, XIX ს. ბოლოსა და XX-ს. დასაწყისში არსებობდა როგორც პატარა (ინდივიდუალური), ისე დიდი პატრიარქალური ოჯახი, რომელიც იზომებოდა ოჯახის წევრთა ასაკის, სქესის, შემადგენლობის, შრომისუნარიანობისა და არაშრომისუნარიანობის მიხედვით. ოჯახის წევრებს აერთიანებდა საერთო საოჯახო საკუთრება და საერთო მეურნეობა. საოჯახო თემი მიზნად ისახავდა საკუთრების გაზრდასა და ოჯახის ეკონომიკურ გაძლიერებას, მათი უფლებები რეგულირდებოდა ჩვეულებითი სამართლის ნორმებით.

პირველი თავის მეოთხე ქვეთავში განხილულია ინდივიდუალური ოჯახი, რომელიც მოიცავდა ორ ან სამ თაობას. ორ თაობაში ითვლებოდნენ ცოლ-ქმარი და მათი შვილები, ხოლო სამში - მშობლები ერთი ვაჟით და მისი ცოლ-შვილით. აღნიშნულია, რომ ივ. ჯავახიშვილი, იაკობ ხუცესის თხზულების მიხედვით, არ გამორიცხავს, რომ საქართველოში უფრო ადრე, მე-5 საუკუნეშიც არსებობდა პატარა ოჯახი „სახლობის“ სახელწოდებით, მშობლებისა და შვილებისგან შემდგარი, რაც გამოწვეული იყო გაყრილი ძმების ცალ-ცალკე ცხოვრების სურვილით. იგი აღნიშნავს: „სახლობა მრავალ-რიცხოვანიცა და პატარაც ყოფილა, ხოლო სახლობის წევრნი „სახლეულ“-ად იწოდებოდნენ“⁶⁶ ხაზგასმულია, რომ ოჯახის სტრუქტურა კომლში შემავალი „თავი“-ს

⁶⁵ Digeste you Pandectes, Livre Cinquantieme, 16.195.1, Paris, 1995, 633-4, მითითებულია: ხოფერია მ., ქალის უფლებაუნარიანობა ქართული და რომაული სამართლებრივი აზროვნების ჭრილში, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტი, სამართლის ჟურნალი, №2, 2009, 177.

⁶⁶ ჯავახიშვილი ი., ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი II, ნაკ. II, ტფილისი, ტფილისის უნივერსიტეტი, 1929, 372.

რაოდენობით იზომებოდა. „თავი“ კომლში ოჯახის უფროსს ნიშნავდა, მამა - ქმარს, კომლში შეიძლებოდა რამდენიმე ოჯახი ყოფილიყო, თითოეულ ოჯახს ჰყავდა „თავი“ ანუ უფროსი - „მამა“. „კომლი, რომელშიც მხოლოდ ერთი „თავი“ ირიცხებოდა, წარმოადგენდა ინდივიდუალურ ოჯახს, ხოლო კომლი, რომელშიც რამდენიმე „თავი“ ითვლებოდა, უნდა ყოფილიყო დიდი ოჯახი (საოჯახო თემის გადმონაშთური სახეობა), რამდენადაც მის ფარგლებში შედიოდა რამდენიმე საქორწინო წყვილი თავიანთი შთამომავლობით“.⁶⁷ საქართველოში დიდი და პატარა ოჯახების თანაარსებობა გვიან ფეოდალურ ხანაში დადასტურდა სტატისტიკური მონაცემებისა და მოსახლეობის აღწერის დავთრებით.

თავი-2. დიდი ოჯახის წევრთა სტატუსი, მმართველობის ფორმა და სტრუქტურა
2.1. დიდი ოჯახის უფროსის ინსტიტუტი ქართული ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით, 2.2. ოჯახის მამის უფლებები ქართული სამართლის ძეგლებში, 2.3. დიდი ოჯახის უფროსი ქალი, 2.4. დიდი ოჯახის დიასახლისი.

მეორე თავის პირველ ქვეთავში შესწავლილია დიდი ოჯახის უფროსის ინსტიტუტი ქართული ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით. გამოკვლეულია, რომ დიდი ოჯახები ძირითადად განვითარებულია მიწათმოქმედების კუთხეებში: (ქართლი, კახეთი, რაჭა), ასევე მესაქონლეობის კუთხეებში (თუშეთი, ფშავი, ხევი, ქიზიყი) და მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის თანაბარი განვითარების კუთხეებში (მთის რაჭა, სვანეთი). მათ შორის განსხვავება გამოიხატებოდა შრომის ორგანიზაციაში, მაგრამ საკუთრების ფორმა

⁶⁷ ითონიშვილი ვ., კავკასიის ხალხთა საოჯახო ყოფა, თბილისი, მეცნიერება, 1977, 14.

ყველგან ერთნაირი იყო.⁶⁸ ამ თავში მოცემულია ეთნოგრაფ სერგი მაკალათიას მიერ მოპოვებული ინფორმაცია, რომ მთიულეთის სოფ. მაქართაში (გუდამაყარი) ყველაზე მრავალრიცხოვანი იყო ვეფხია წიკლაურის (მერაბიანთ) ოჯახი, სადაც 44 სული ერთად ცხოვრობდა „ეს დიდი ოჯახი მოთავსებულია ორ დიდ მთიულური ტიპის ოჯახში, სადაც გამწვრივებულია მაზლ-რძლების ტახტ-ლოგინები თავიანთ სკივრებით და საოჯახო წვრილმანით“.⁶⁹ ასეთი მრავალრიცხოვანი ოჯახები გავრცელებული იყო საქართველოსა და ცენტრალური კავკასიის ხალხებში. ეთნოგრაფ რუსუდან ხარაძის გადმოცემით „მთიულეთ-გუდამაყარში დიდი ოჯახების შემადგენლობაზე სათანადო ცნობები მოგვეპოვება XIX საუკუნის წყაროებსა და ლიტერატურაში. ამ მხრივ პირველ რიგში საყურადღებოა 1831-32 წწ. კამერალური აღწერა, რომელშიც ფიქსირებულია რამდენიმე თაობის წარმომადგენელთა გაუყრელად ცხოვრების ფაქტები. აქ აღწერილ მრავალ ოჯახში ერთად მცხოვრები ძმების, ბიძაშვილებისა და მათი შთამომავლობის რიცხვი ოც სულამდე აღწევდა“.⁷⁰ გამოკვლეულია, რომ ოჯახის წევრებს შორის ფუნქციები სქესის, ასაკისა და უნარის მიხედვით იზომებოდა. ყურადღება ექცეოდა ოჯახის წევრთა შრომისუნარიანობას. მას ხნით ყველაზე უფროსი მამაკაცი მართავდა. დიდი ოჯახი სამი ტიპის არსებობდა: სამმო, საბიძაშვილო და სამამო.⁷¹ მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებების მიღებამდე, როგორც იყო საოჯახო ქონების გასხვისება, ჩუქება და ა.შ., ოჯახის უფროსი ეთათბირებოდა ოჯახის ყველა სრულწლოვან მამაკაცს და მათ აზრს ითვალისწინებდა.

⁶⁸ ბექაია მ., ოჯახის განვითარების სოციალური პრობლემები, თბილისი, მეცნიერება, 1980, 24.

⁶⁹ მაკალათია ს., მთიულეთი, ტფილისი, სახელგამი, 1930, 81.

⁷⁰ ხარაძე რ., რობაქიძე ალ., მთიულეთის სოფელი ძველად, თბილისი, მეცნიერება, 1965, 34-35.

⁷¹ აჩუგა თ., ტრადიციული აჭარული ოჯახისა და საოჯახო ყოფის ეთნოგრაფიული შესწავლის ძირითადი შედეგები, სდსკ XIV, თბილისი, 1987, 54.

კვლევამ ცხადყო, რომ ფშავის ხევი დაყოფილი იყო 12 თემად, თითოეულ თემში შედიოდა ერთი სოფელი და რამდენიმე კომლად იყოფოდა. „კომლი შეადგენდა მრავალრიცხოვან ოჯახს, სადაც ერთ ჭერქვეშ რამდენიმე ძმათაშვილები ცხოვრობდნენ. ამ დიდი ოჯახის სათავეში ფშავში იდგნენ „ბერო“ (პაპა) და „ბებო“ (ბერდედა).⁷² „ხევში ოჯახს მართავდა ხნით უფროსი მამაკაცი, რომელსაც რამდენიმე სახელით მოიხსენიებდნენ: ოჯახის უფროსი, ოჯახის მაწარმოებელი, ჯალაბობის უფროსი, სახლის უფროსი, სახლის მაწაღმართებელი“.⁷³ სვანეთში დიდ ოჯახს უფროსი მამაკაცი „ქორა მახვში“. ხელმძღვანელობდა. საოჯახო საქმის განხილვა ღამით ხდებოდა. ოჯახის შემადგენლობა ვახშმად კერიასთან შეიკრიბებოდა, „ქორა მახვში“ თავის საუფროსო სკამს, „საკურცხილს“ მიუჯდებოდა, ზოგჯერ ამ ადგილს საპატიო სტუმარს თუ დაუთმობდა.⁷⁴ აჭარაში ოჯახის უფროსს „სახლის დიდს“ უწოდებდნენ, რომელიც დესპოტიზმით არ გამოირჩეოდა. მამას (ან ბაბუას) ახალგაზრდის საქციელის განსჯა შეეძლო, მაგრამ შვილის ან შვილიშვილის ფიზიკური შეურაცხყოფა და უწილოდ დატოვება - არა.⁷⁵ აქაც დიდ პატივს სცემდნენ სახლობის მეთაურს, იგივე სახლის დიდს, რომელიც ასაკით ხშირად ყველაზე უფროსი იყო.⁷⁶ ძველი თუშური ოჯახიც მრავალრიცხოვანი იყო. „ერთ ჭერქვეშ რამდენიმე ძმათაშვილები ცხოვრობდნენ. ამ დიდი ოჯახის უფროსად უხუსესი მამაკაცი - „ბერო“ და უფროსი დიასახლისი „ბერდედა“ ითვლებოდა“.⁷⁷

აფხაზებში, XVIII-XIX საუკუნეებსა და XX საუკუნის დასაწყისში, ინდივიდუალური ოჯახის გვერდით, გაბატონებული იყო

⁷² მაკალათია ს., ფშავი, თბილისი, ნაკადული, 1985, 97.

⁷³ ითონიშვილი ვ., მოხვევების საოჯახო ყოფა, თბილისი, საბჭოთა საქართველო, 1970, 79.

⁷⁴ ხარაძე რ., დიდი ოჯახის გადმონაშთები სვანეთში, თბილისი, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალი, 1938, 48.

⁷⁵ აჩუგბა თ., ოჯახი და საოჯახო ყოფა აჭარაში, თბილისი, მეცნიერება, 1990, 91.

⁷⁶ აჩუგბა თ., ოჯახი და საოჯახო ყოფა აჭარაში, თბილისი, მეცნიერება, 1990, 91.

⁷⁷ მაკალათია ს., თუშეთი, თბილისი, ნაკადული, 1983, 44.

პატრიარქალური დიდი ოჯახი, რომელიც აგნატური ნათესაობის პრინციპს ემყარებოდა, რომელსაც საერთო საკუთრების ფორმა და კოლექტიური შრომის მოხმარების წესი ჰქონდა. „მისი წინამძღოლი „ათაჰმადა ადჰაბ“ ანუ უხუცესი „თამადა“ იყო. დიდი ოჯახის „ათააგადუ“ სახელწოდება იმ ფორმაზე მიუთითებდა, რომელშიც გაუყრელი ძმებისა და ძმათა შვილების რამდენიმე თაობა იყრიდა თავს“.78 ქიზიყშიც დიდი ოჯახის ფუნქციები „სქესის, ასაკის და უნარის მიხედვით იყო განაწილებული. მის სათავეში იდგა უფროსი მამაკაცი, კომლის მეთაური, თავკაცი ან, როგორც მას ზოგიერთ სოფელში უწოდებდნენ- „მოთაური“ და „სახლის დიდი“.79

დისერტაციაში ნათლად არის ნაჩვენები, რომ ცენტრალური კავკასიის მთიელთა ყოფაშიც XIX ს. ბოლომდე არსებობდა ორი ტიპის ოჯახი: ინდივიდუალური ანუ პატარა ოჯახი და საოჯახო თემი ანუ დიდი ოჯახი. ოჯახს, რომელშიც რამდენიმე თაობა ერთად ცხოვრობდა, ინგუშურად ეწოდებოდა: ბოჰჰ დიეძალ (დიდი ოჯახი), ხოლო ჩაჩნურად ბოჰჰ დიეზალ (დიდი ოჯახი).80 ინგუშურ საოჯახო თემშიც ოჯახის მეთაურს ასაკით უფროსი მამაკაცი წარმოადგენდა.81 ნახების საოჯახო ურთიერთობაშიც უპირატესობა ენიჭებოდა ადამიანის სქესს და ასაკს, ჩვეულებისამებრ მაღალი უფლებების მქონე პირად ითვლებოდა ხანდაზმული მამაკაცი.82 ქისტის დიდ ოჯახს მართავდა ოჯახის უხუცესი მამაკაცი. მისი ხელმძღვანელობით მუშაობდნენ მინდვრად, უვლიდნენ საქონელს, მისდევდნენ ვაჭრობას. ის იყო წარმომადგენელი ოჯახის

78 ბახია-ოქრუაშვილი ს., აფხაზთა ჩვეულებითი სამართალი, თბილისი, 2014, 80.

79 ბოსტოდანაშვილი დ., მიწათმფლობელობა ადმოსავლეთ საქართველოში (ქიზიყის ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით XIX საუკუნის II ნახევარში, თბილისი, უნივერსიტეტი, 2004, 34.

80 ითონიშვილი ვ., მოხვევების საოჯახო ყოფა, თბილისი, საბჭოთა საქართველო, 1970, 36.

81 ითონიშვილი ვ., ცენტრალური კავკასიელების საოჯახო ყოფა, თბილისი, მეცნიერება, 1969, 66.

82 იქვე, 73.

სახელით სოფლის საზოგადოებაში. მისი გარდაცვალების შემდეგ მის ადგილს იკავებდა უფროსი ძმა.⁸³ XIX საუკუნესა და XX ს-ის დასაწყისში ჩრდილოეთი და სამხრეთი ოსეთის მთიანეთში გადმონაშთული ფორმით არსებობდა საოჯახო თემი, რომელიც შედგებოდა რამდენიმე თაობისა და რამდენიმე ათეული სულის მომცველი ერთეულისგან. ოსებში ოჯახის საერთო ხელმძღვანელობას ეწეოდა უხუცესი მამაკაცი. ოჯახის უფროსი, ითვლებოდა რა ოჯახის წარმომადგენლად, ყველა საკითხი მისი თაოსნობით წყდებოდა. მისგან დამოუკიდებლად არ შეიძლებოდა არც ყიდვა-გაყიდვა, არც ხელშეკრულების გაფორმება, არც სამუშაოს ორგანიზაცია, მაგრამ ყოველივე ეს კეთდებოდა ოჯახის სრულწლოვან მამაკაცებთან შეთანხმებით. ერთპიროვნული მმართველობის წესი ოსური საოჯახო თემისთვის არ იყო დამახასიათებელი.⁸⁴ ოჯახის უფროსი ოჯახის წევრებთან შეთანხმების შემდეგ წყვეტდა მნიშვნელოვანი საკითხებს, მისი ავტორიტეტი რომ არ შელახულიყო.⁸⁵ ამდენად, კვლევისას დავადგინეთ, რომ საქართველოში და ცენტრალური კავკასიის მთიელთა ყოფაშიც იმავე პრინციპზე იყო აგებული ოჯახის სტრუქტურა და მმართველობა.

მეორე თავის მეორე ქვეთავი ეძღვნება, ოჯახის მამის უფლებებს ქართულ სამართლის ძეგლებში. სადაც გამოკვლეულია, რომ უძველეს კანონებში: ძეგლისდებასა და აღბუღას სამართალში, იკვეთება ოჯახის მამის განუსაზღვრელი უფლებები „მათში ოჯახის მამა თითქმის სრული

⁸³ იქვე, 73.

⁸⁴ Ковалевский М., Поземельное и сословные отношения у горцев Северного Кавказа, Русская мысль, кн. XII, 1883., ст. 140. მისივე Ковалевский М.М. Современный обычай и древний закон. Обычное право осетин в историко-сравнительном освещении. – М.1886. ст. 99-102, 146, 153-154, 159, 165; ითონიშვილი ვ., ცენტრალური კავკასიელების საოჯახო ყოფა, თბილისი, მეცნიერება, 1969, 247-248; (მითითებულია: ბოსტოლანაშვილი დ., მიწათმფლობელობა აღმოსავლეთ საქართველოში ქიზიყის ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით XIX საუკუნის II ნახევარში, თბილისი, უნივერსიტეტი, 2004, 38.)

⁸⁵ Кокиев С., Записки о быте осетин, СМЭ, I, Москва, 1885, стр. 75 (მითითებულია: ითონიშვილი ვ., ცენტრალური კავკასიელების საოჯახო ყოფა, თბილისი, მეცნიერება, 1969, 247.)

პატრონია, სრული ბატონი, ცოლი არ წარმოადგენს თავისუფალ ზნეობრივ არსებას; მას მეტად მცირე და მკრთალი უფლება აქვს“. ძეგლისდების მიხედვით ოჯახის მამის უფლებები უფრო რბილია, ვიდრე რომაელების ოჯახის მამის (pater familias) რომელიც თავს, ცოლის და ქონების მესაკუთრედ თვლიდა და არა წევრთა კავშირის.⁸⁶ „შვილიც, რომაელების ძველი უფლების შეხედულებით, მამის საკუთრება იყო, მოკლებული ყოველგვარ თავისუფლებას, ზნეობრივ ღირსებას. არც ერთი და არც მეორე უკიდურესობა ძეგლისდებამ არ იცის“.⁸⁷ *„კაცმან თუ ცოლი დააგდოს უბრალოდ, და მისი შეუცოდარი იყოს და გაეყაროს, ესეთსა ნახევარი სისხლი დაუურვოს მის დიაცის გუარსა ზედა“*.⁸⁸(მუხ.21) ძეგლისდების მიხედვით, რომთან შედარებით (patria potestas) შვილის უფლებები არ იყო შეზღუდული, შვილი არ არის მამის საკუთრება, შვილს უფლება ჰქონდა, თუ მამა დაუბერდებოდა და ბატონის სამსახური არ შეეძლო, მამისთვის არა მხოლოდ ნაყიდი მამული ჩამოერთმია, არამედ თავისი საკუთარი მეურნეობაც გაეჩინა, თუმცა ამ შემთხვევაში მამის ნებართვა იყო საჭირო. აღნიშნულით ჩანს, რომ ძეგლისდების მიხედვით ოჯახის მამას დიდი ძალა ჰქონდა, მაგრამ ოჯახის წევრების უფლებებსა და პიროვნული ღირსებებს ვერ თრგუნავდა“.⁸⁹ აღბუღას სამართალშიც ქმარს არ შეეძლო ცოლის სრული დამონება და ქონებრივ უფლებებსაც ვერ ართმევდა, *„დიაცსა თუ ღმერთი შერისხდეს, დაქვრივდეს და შვილი არ ედგას, მისი ზითევი თანა გაყვეს დაუკლებლად. და თუ დიაცი მოკვდეს, [ზითევი} მისა*

⁸⁶ ხიზანიშვილი ნ., ძველი ქართული ოჯახი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, მეცნიერება, 1982, 147.

⁸⁷ იქვე, 147.

⁸⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებული,(ტექსტი გამოსცა გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი.დოლიძემ) თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1963, 411.

⁸⁹ ხიზანიშვილი ნ., ძველი ქართული ოჯახი, რჩეული იურიდიული ნაწერები, თბილისი, მეცნიერება, 1982, 147

სამშობლოსა მართებს, აგრევე დაუკლებლად. “(მუხ.81)⁹⁰. თუ „შვილოსანი დაქვრივდეს, აბჯარი შვილთა მართებს, სასაქონლო-დიაცსა, სადა გინდა იყოს, ანუ ქმარი შეირთოს, ანუ თავისწინა სადმე იყოს“.⁹¹ მამასა და შვილს შორის უფროს-უმცროსობისა და ერთმანეთის პატივისცემის შესახებ მოტანილი გვაქვს ბატონისშვილის ვახტანგის სამართლის მე-80 მუხლში: „იქნება მამას შვილი ერთიმეორეზე ან უღონობისათვის, ან სიავისათვის სძულდეს და სჩაგრავდეს და სხვა შვილს უფრო ჰკერძევდეს, მამა ნუ უზამს, არა ჯამს-უფროსი უფროსად იმყოფოს უმცროსი-უმცროსად“.⁹² სამოქალაქო სჯულვილების მბ-ე [42]-ე მუხლით იკვეთება მამის მიმართ პატივისცემის მოვალეობა „ყოველთ შვილთ მოვალეობა აქუთ, რომე თავიანთი მშობელნი პატივით და კარგათ შეინახონ და მათნი მორჩილნი იყუნენ მათ სიკუდილამდე“.⁹³

კვლევამ ცხადყო, რომ ვახტანგის სამართლისგან განსხვავებით, ბაგრატ კურაპალატის სამართალში, თუმცა არ არის ისე დაწვრილებით აღწერილი იერარქიული დამოკიდებულება ოჯახის წევრთა შორის, მაგრამ იქაც იკვეთება ოჯახის უზუცესის მეტი უფლებები, ვიდრე სხვებისა. „თუ დიდებულნი გაიყარნენ ერთი უკეთესი სოფელი საუზუცესოდ აიღონ და სხუად შუა გაიყონ. და მონაგებიცა ასრე გაიყონ. (მუხ.154)“.⁹⁴ „თუ გლეხნი გაიყარნენ უზუცესსა ძმასა ანუ თავი სახლი, ანუ ერთი ვენაჟი ანუ უფროსნი ჭურნი-საუზუცესოდ; სხუად შუა გაიყონ“.

⁹⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებული,(ტექსტი გამოსცა გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი.დოლიძემ) თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1963, 456.

⁹¹ იქვე, 457.

⁹² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებული,(ტექსტი გამოსცა გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი.დოლიძემ) თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1963, 502.

⁹³ ფურცელაძე დ., სამოქალაქო სჯულვილება, წ. II, ტექსტი, ლექსიკონი და საძიებლები გამოსცა 1967, 186.

⁹⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებული,(ტექსტი გამოსცა გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი.დოლიძემ) თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1963, 469

(მუხ.155)⁹⁵ გაკეთებულია დასკვნა, რომ ქართული სამართლის ძეგლების განხილვით გამოვავლინეთ დიდ ოჯახში უფროსი მამის ლმობიერი და კეთილი დამოკიდებულება შვილისა და ცოლის მიმართ, განსხვავებით ძველი რომაელების ოჯახის მამისგან (pater familias), რომელიც გამოირჩეოდა გაცილებით მეტი სიმკაცრითა და უსამართლობით.

მეორე თავის მესამე ქვეთავი ეხება დიდი ოჯახის უფროს ქალს. ეს ის შემთხვევა იყო, როდესაც უხუცეს ქალს ირჩევდნენ დიდი ოჯახის უფროსად, რომელიც წარმოადგენდა არა როგორც ოჯახის უფროსის მეუღლესა და დიასახლისს, რომელსაც ევალებოდა ოჯახში მხოლოდ საქალებო საქმეების მართვა-გამგეობა, არამედ ოჯახის უფროსობასაც ანდობდნენ. ასეთი შემთხვევები გხვდება სვანეთში, ამ რეალობაზე სვანური ანდაზაც მიგვანიშნებს „ღვაჟმარ ესერ ჯიამშდეხლიხ ი ლიფუსდ ზუროლარს ოთბინახ“ – „მამაკაცები ამოწყდნენ და უფროსობა ქალებს დაუწყიათ“.⁹⁶ ასევე ქალის უფროსობა გამოვავლინეთ - საქართველოს ტერიტორიაზე არსებულ ბერძნულ დიდ ოჯახებში,⁹⁷ ლეჩხუმსა⁹⁸ და აჭარაში.⁹⁹ ლაზთა¹⁰⁰ და ბაღყარულ¹⁰¹ დიდი ოჯახებში. გარდა ამ შემთხვევებისა, ძირითადად დიდი ოჯახის მმართველობაში უფროსი ქალი მაინც მეორე პირს წარმოადგენს, მას ევალება საქალებო საქმის გაძღოლა და თავისი უფლებებით სარგებლობს საოჯახო საბჭოში.

მეორე თავის მეოთხე ქვეთავში შესწავლილია დიდი ოჯახის დიასახლისის ფუნქციები ოჯახის მმართველობაში. სვანეთში ოჯახის

⁹⁵ იქვე, 469.

⁹⁶ კორმაია ა., „ლაპრაკლარი“, (სვანური ანდაზები), „სომა პრეს-1“, თბილისი, სომა პრეს, 2000, 226.

⁹⁷ დემუროვა ლ., ქალის მდგომარეობა რევოლუციამდელ ბერძნულ ოჯახში (აჭარის საველე ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით), სდსეკ, VII, თბილისი, 1987, 66.

⁹⁸ მამარდაშვილი გ., საოჯახო რწმენა-წარმოდგენები ლეჩხუმის მოსახლეობაში, თბილისი, უნივერსალი, 2006, 15-16.

⁹⁹ აჩუგბა თ., ოჯახი და საოჯახო ყოფა აჭარაში, თბილისი, მეცნიერება, 1990, 79.

¹⁰⁰ ვალიში გ., ლაზთა საოჯახო ყოფის ისტორიიდან, სდსეკ, VII, თბილისი, 1979, 79.

¹⁰¹ ითონიშვილი ვ., კავკასიის ხალხთა საოჯახო ყოფა, ისტორიოგრაფიული ნარკვევი, თბილისი, მეცნიერება, 1977, 128.

უფროს ქალს „ქორა მახვში ზურალ“ ან „ხოშა ზურალ“-ს ეძახდნენ, ის ხშირად „ქორა მახვშის“ (ოჯახის უფროსი მამაკაცის) ცოლი ან ოჯახის უფროსი რძალი იყო.¹⁰² ხევში დიდი ოჯახის დიასახლისს წინამდევს უწოდებდნენ, (ე.ი წინ მდგომი, წინამძღოლი, მეთაური). იგი ხნით უფროსი იყო და სადედაკაცო საქმიანობას ხელმძღვანელობდა.¹⁰³ აჭარაში სადედაკაცო საქმეებს უფროსი ქალი, იგივე დედა ქალი ანუ მეთაური ქალი ხელმძღვანელობდა, რომელიც უმეტეს შემთხვევაში სახლის დიდის მეუღლე იყო, იგი დედაკაცებს შორის ანაწილებდა საქმეებს და განაგებდა სურსათ-სანოვავებს.¹⁰⁴ უფროსი ქალები „ხშირად ოჯახის სხვა უფროს მამაკაცებთან შეთანხმებით წყვეტდნენ ყველა საკითხს, მათ შორის მიწისა თუ საქონლის ყიდვა-გაყიდვას, ქორწინების, განქორწინებისა და გაყოფის საკითხებს, დაკავშირებულს ოჯახის ეკონომიურ, მეურნეობრივ, მორალურ და სხვა მხარეებთან“.¹⁰⁵

დადგენილია, რომ ცენტრალური კავკასიის ხალხთა საოჯახო ყოფაშიც დამახასიათებელი იყო უფროსი ქალის ინსტიტუტის არსებობა; ინგუშეთში საქალებო საქმეს უფროსი დიასახლისი მართავდა, რომელსაც ამავე დროს ოჯახის გაძღოლის უნარიც უნდა ჰქონოდა. ამიტომ ხშირად იყო შემთხვევები, როცა ოჯახის უფროსი და დიასახლისი ცოლ-ქმარი არ იყვნენ.¹⁰⁶ შეჯამების სახით აღნიშნულია, რომ საქართველოსა და ცენტრალური კავკასიის ხალხთა ყოფაში დიასახლისის ინსტიტუტიც არ ხასიათდებოდა დესპოტური მმართველობის ფორმით, რასაც ადასტურებს ოჯახის სრულწლოვანი

¹⁰² ხარაძე რ., დიდი ოჯახის გადმონაშთები სვანეთში, თბილისი, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალი, 1939, 49.

¹⁰³ ითონიშვილი ვ., მოხვედრების საოჯახო ყოფა, თბილისი, საბჭოთა საქართველო, 1970, 81.

¹⁰⁴ აჩუგაბა თ., ოჯახი და საოჯახო ყოფა აჭარაში, თბილისი, მეცნიერება, 1990, 79.

¹⁰⁵ ბექაია მ., ძველი და ახალი საქორწინო ტრადიციები აჭარაში, ბათუმი, საბჭოთა აჭარა, 1974, 24.

¹⁰⁶ ითონიშვილი ვ., ცენტრალური კავკასიელების საოჯახო ყოფა, თბილისი, მეცნიერება, 1969, 69.

წევრების უფლება, დაესვათ დიასახლისის გადაყენებისა და ოჯახის მმართველობის ფუნქციის სხვისთვის გადაბარების საკითხი. ასაკის მიუხედავად, ოჯახის დიასახლისად არჩეული ქალი არ სარგებლობდა განუსაზღვრელი უფლებებით და ყველა მნიშვნელოვან საკითხს წყვეტდა ოჯახის სრულწლოვან წევრებთან შეთანხმების საფუძველზე. ოჯახის დიასახლისის დაუკითხავად არავითარი საკითხი არ წყდებოდა, მის აზრს დიდი ყურადღება ექცეოდა, უფროსისადმი პატივისცემა კი ყველა თაობის წარმომადგენლის ვალდებულება იყო.

თავი 3. ქორწინებისა და განქორწინების ჩვეულებები საქართველოში, 3.1. ჩვეულების მნიშვნელობა, 3.2. ქორწინების არსი და მნიშვნელობა რომაულ და ძველ ქართულ სამართალში, 3.3. წინა საქორწინო მოქმედებები საცოლის შემოწმება „გაჩხრეკვა“, 3.4. ნიშნობა რომაული და ძველი ქართული სამართლის მიხედვით, 3.5. ქალის აკვანში ნიშნობა „დაწინდვა“, 3.6. განქორწინება ძველი ქართული სამართლის მიხედვით.

მესამე თავის პირველ ქვეთავში განხილულია ჩვეულების მნიშვნელობა, რომელიც იყო ადამიანის ქცევის წესი. იგი დამკვიდრდა საზოგადოებაში მისი ხანგრძლივი გამოყენების შედეგად.¹⁰⁷ ადათ-ჩვეულებები ჯერ კიდევ პირველყოფილი თემური წყობილების პერიოდში ჩაისახა, მაგრამ იურიდიული ძალა არ ჰქონდა, რადგან ადათობრივი სამართალი არ მოქმედებდა. ადათი იურიდიულ ჩვეულებად იქცა კლასობრივი საზოგადოებისა და სამართლის წარმოშობის შედეგად. განმარტებულია, რომ ადათი და ადათობრივი სამართალი განსხვავებული ცნებებია. ადათი უფრო ადრე წარმოიშვა, ვიდრე ადათობრივი სამართალი. „ადათი არსებობს ყველა საზოგადოებრივი წყობილების დროს, ადათობრივი სამართალი კი

¹⁰⁷ დოლიძე ი., საქართველოს ჩვეულებითი სჯული, თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1960, 7.

შეიძლება არსებობდეს მხოლოდ კლასობრივ საზოგადოებაში. ადათი ადამიანთა ქცევის წესია, მაგრამ მას სავალდებულო ძალა არა აქვს, თუ იგი სანქცირებული არ არის სახელმწიფო ხელისუფლების მიერ. მხოლოდ იმ ადათებს აქვს იურიდიული ძალა, რომლებიც ნებადართულია სახელმწიფოს მიერ, როგორც ქცევის სავალდებულო წესი.¹⁰⁸ ტერმინი „ადათი“ არაბული წარმოშობისაა, რომელიც ქართულში გვიან შემოვიდა. ძველ ქართულში ადათის ნაცვლად გამოიყენებოდა ტერმინი „წესი“.¹⁰⁹

კვლევისას ეთნოგრაფიული მასალებით დადასტურებულია, რომ საქართველოს კუთხეებში თემში, სოფელსა თუ სხვადასხვა ადგილას, ხალხი ჩვეულების მიხედვით მოქმედებდა და წყვეტდა სადავო საკითხებს ადათობრივი სამართლით, რომელიც მრავალგვარი იყო. ფეოდალურ საქართველოში ოჯახებსაც კი თავიანთი ჩვეულებები ჰქონდათ. ადათების ნაწილი სანქცირებულ იქნა სახელმწიფოს მიერ და მას იურიდიული ნორმის სტატუსი მიენიჭა.

მესამე თავის მეორე ქვეთავში გაანალიზებულია ქორწინების არსი და მნიშვნელობა რომაულ და ძველ ქართულ სამართალში. ხაზგასმულია, რომ დიდი ოჯახის საოჯახო საკითხების განხილვისას მნიშვნელოვანი და საინტერესოა ქორწინებისა და განქორწინების ჩვეულებების შესწავლა საქართველოში, რომელიც განსაზღვრავს ოჯახის წევრთა ქონებრივ და უფლებრივ მდგომარეობას კაცობრიობის ზრდისა და განვითარების პერიოდში. აღნიშნულია, რომ ქორწინების საკითხებს იკვლევენ სხვადასხვა სფეროს მეცნიერები: ისტორიკოსები, სოციოლოგები, ეთნოლოგები, ფსიქოლოგები, ეკონომისტები და იურისტები, თითოეულ მათგანს გააჩნია თავისი კვლევის მიზანი, ამოცანები და მეთოდика.

¹⁰⁸ იქვე, 7.

¹⁰⁹ დოლიძე ი., საქართველოს ჩვეულებითი სჯული, თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1960, 26-27.

ქორწინებისა და ოჯახის ინსტიტუტით მეცნიერები დაინტერესდნენ უძველესი დროიდან (პლატონი, ჰეროდოტე, ლურიე, იულიუს ცეზარი, ი. ბახოფენი და სხვა.). საუბარია ქორწინების ქართულ ტრადიციაზე - ქართველებს, ოსებსა და სომხებს ასეთი ქორწინების წესები აქვთ: როდესაც მშობლებს თავიანთი შვილისთვის საცოლედ ქალწულის მოყვანა სურდათ, მაშინ საცოლეს დედას პირობას ადებინებდნენ, რომ მისი ასული მართლაც ქალწული იყო, თუ ეს პირობა დაირღვეოდა, საცოლეს თავის მშობლებს უბრუნებდნენ.¹¹⁰

ნაშრომის ამავე თავის ფარგლებში ხაზგასმულია, რომ რომში „ქორწინება ყველა მოქალაქისათვის აუცილებელი იყო. რომაული კანონები ყველა ღონეს ხმარობდნენ, რომ მოქალაქეებისათვის ქორწინება ჩაეგონებინათ. ცენზორები თვალყურს ადევნებდნენ ქორწინებას და, რესპუბლიკის საჭიროების მიხედვით, მოქალაქეებს სირცხვილისა და სასჯელის მუქარით აიძულებდნენ ქორწინებას. რომაელები მუდამ ხმას იმაღლებდნენ თავაშვებულობით გამოწვეული დაუქორწინებლობის წინააღმდეგ. დიონის თანახმად, ცეზარი ჯილდოს აძლევდა მათ, ვისაც ბევრი შვილი ჰყავდა; ავგუსტუსმა, რესპუბლიკის ინტერესებიდან გამომდინარე, ახალი სასჯელები დაადო მათ, ვინც არ იყო დაქორწინებული. ასევე გაზარდა დაქორწინებულთა და მრავალშვილიანთა ჯილდოები.“¹¹¹ გაკეთებულია დასკვნა, რომ „საოჯახო სამართლის ისტორიაში ქართული ოჯახი ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული და თვითმყოფადი ფენომენია. ისტორიულად საქართველოში საოჯახო ურთიერთობები და სამართალი ქრისტიანობის მნიშვნელოვანი ზეგავლენის

¹¹⁰ Hans Schiltbergers Reisebuch, Walentin Langmantel, 1885, Tübingen, Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart, CLXXII, 98-99. (მითითებულია: ჯავახიშვილი ივ., თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VI, თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1982, 145).

¹¹¹ ხოფერია მ., პიროვნების სამართლებრივი სტატუსი ძველ რომში, სამართალი, თბილისი, 2000, №4-5, 114.

ქვეშ იყო, თუმცა ინარჩუნებდა ინდივიდუალურად მისთვის დამახასიათებელ, ასევე, რომის სამართლიდან რეცეფცირებულ მახასიათებლებს.¹¹²

მესამე თავის მესამე ქვეთავში წარმოჩენილია წინა საქორწინო მოქმედებები საცოლის შემოწმება - „გაჩხრეკა“. ქორწინებას საქართველოში წინ უსწრებდა წინასაქორწინო მოქმედებები, რომლებიც იწყებოდა საცოლის „შეზვერვით“, „გასინჯვით“, „გაჩხრეკით“.¹¹³ ამ მოლაპარაკებას ახორციელებდნენ სხვადასხვა პირები: მშობლები, შუაგაცი, მაჰანკალი, მაშვალი, მარებელი და სხვ, რაც ნიშნობითა და ქორწილით სრულდებოდა.¹¹⁴ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ამ პროცესს განსხვავებული წესი ჰქონდა, ამით იყო განპირობებული სხვადასხვა სახელწოდების პირების აქტიურობა, მაგრამ საერთო ჯამში იგი ერთიან ქართულ წეს-ჩვეულებებს ეფუძნებოდა.¹¹⁵ ყურადღება გამახვილებულია, რომ საცოლის „გაჩხრეკისას“ მნიშვნელობა ექცეოდა საცოლის ვიზუალობას, იგი იყო ქორწინების მთავარი ფაქტორი, საოჯახო საქმეებში მის ოსტატობას, ხასიათს, შრომით ჩვევებს - სტუმრის მიღებას, დახვედრას და გამასპინძლებას, რადგან პატრიარქალური ოჯახი დიდ შრომას მოითხოვდა, ამიტომ საპატარძლოს ენერგიულს და საქმიანს ირჩევდნენ. საცოლის დათვალიერების შემდეგ ვაჟის მშობლები ცდილობდნენ, კარგი შუამავალი და მაჰანკალი გამოენახათ, საქმე ქორწინებამდე რომ მისულიყო. თუმცა ზოგჯერ ამ ორის ინიციატივითაც ხდებოდა აქტიურობა ქალ-ვაჟის მშობლების დასაინტერესებლად. თავდაპირველად ამ საკითხზე შუამავალი და მაჰანკალი უსასყიდლოდ

¹¹² თენიშვილი ლ., რომის სამართლის გავლენა თანამედროვე ქართულ საოჯახო სამართალზე, კულტურათმცოდნეობის კომუნიკაციები, №32, თბილისი, 2019, 117.

¹¹³ ითონიშვილი ვ., ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1960, 97.

¹¹⁴ წივწივაძე ი., ქორწინების ინსტიტუტი ძველ ქართულ საოჯახო სამართალში, საქართველოს ეროვნული უნივერსიტეტის საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის სტატიათა კრებული, თბილისი, 2019. 281.

¹¹⁵ შოშიაშვილი ლ., ქორწინების ინსტიტუტი რომაულ და ძველ ქართულ სამართალში, თბილისი, მერიდიანი, 2003. 15.

მოქმედებდა, რაც მოგვიანებით სასყიდლით შეიცვალა, რასაც გამობდა ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 69-ე მუხლი: „თუ დედაკაცმან მეზობელს თუ მოყვასსა, თუ თავის სახლში უმაჟანგლოს და გამოჩნდეს, რისაც გვარისა იყოს ის მაჟანგალი თავის სისხლის ნახევარი იმ ქალის პატრონს მისცეს“.¹¹⁶ „თუ მაჟანგალი ამ თანხას არ გადაიხდიდა, მაშინ მას ყელზე საბელს მოაბამდნენ და ტიტველს სოფელს შემოატარებდნენ. აქედან ჩანს რომ კანონმდებლობა ებრძოდა მაჟანგლის სასყიდლიანობასა და მომხვეჭელობას.“¹¹⁷

მესამე თავის მეოთხე ქვეთავი ეძღვნება ნიშნობა რომაული და ძველი ქართული სამართლის მიხედვით. საქართველოში ნიშნობის ინსტიტუტი შორეული წარსულიდან არსებობდა, რომელიც ქრისტიანობის წარმოშობიდან გახდა ქორწინებისათვის მთავარი წინაპირობა, რამაც არსებითად შეცვალა ქალის უფლებო მდგომარეობა, როცა წარმართობის პერიოდი ქალს ქორწინებაზე სურვილის გამოხატვის საშუალებას არ აძლევდა. ნიშნობის დაწესებით ეს მდგომარეობა მშვიდობიანი გარიგების სახით შეიცვალა. თუმცა ვერ ვიტყვით, რომ ძველ პერიოდში არ ხდებოდა ნიშნობაზე გარკვეული სახით დასაქორწინებელ პირთა ნების საწინააღმდეგოდ ქმედებები, მაგრამ დრომ თანდათან შეცვალა ნიშნობის ის უარყოფითი მხარე და ამ ინსტიტუტმა საბოლოოდ მიიღო დღევანდელი საქართველოს სამოქალაქო კოდექსში ასახული სრულყოფილი და მისაღები ნორმის სახე. დადგენილია, რომ ნიშნობა (დაწინდვა, დაბელგვა, დაბევება) ქორწინების სავალდებულო წინაპირობას წარმოადგენდა.

¹¹⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, [მუხლი 69-ე], ტ.I, ტექსტი გამოსცა გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი.დოლიძემ), თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1963, 499.

¹¹⁷ მეტრეველი ვ., საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, თბილისი, მერიდიანი, 2003, 352.

საქართველოში, ისევე როგორც სხვა ხალხებში, ქალის დანიშვნის სხვადასხვა წესი იყო გავრცელებული (აკვანში დანიშვნა, მცირეწლოვანთა დანიშვნა, გარიგებით დანიშვნა და სხვა). ძველ საკანონმდებლო ძეგლებში ნიშნობის საკითხები მოცემულია ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 223-ე მუხლში, ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის 390-397-ე მუხლებში და სხვა. პირობის დარღვევა დიდ შეურაცხყოფად ითვლებოდა, დამნაშავეს ადათობრივი სასამართლოს მხრიდან გარკვეული გადასახადი უნდა გადაეხადა.

ნიშნობის შემდეგ ხდებოდა ქორწინება, რომელსაც დამაბრკოლებელი გარემოებები არ უნდა ჰქონოდა, აუცილებელი მოთხოვნა იყო: ერთსარწმუნოება, ხორციელი და სულიერი ნათესაობის არარსებობა და მექორწინეთა ნება. ნიშნობის შემდეგ ხდებოდა ქორწინება. ქალის საქორწინო ასაკი 12 წლით განისაზღვრებოდა, ხოლო ვაჟებისა 15-16 წელს შეადგენდა. საქართველოში საზოგადოების მაღალ ფენებში არსებობდა „კიდის კიდე გვირგვინთა კურთხევა“, ე. წ. წარმომადგენლობითი ქორწინება, როდესაც ერთი დასაქორწინებელი პირი ადგილზე არ იყო და მის მაგიერ გვირგვინის კურთხევისას საქმროს ან საცოლის ნაცვლად გვირგვინის ქვეშ სხვა მამაკაცი იდგა, ჯვრისწერისას კი ნამდვილ საქმროსა და საცოლის სახელს მოიხსენიებდნენ.¹¹⁸ აღნიშნულმა ქორწინებამ დიდხანს არ გასტანა, რადგან რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ იგი აკრძალა 1103 წ.

ამავე თავის ფარგლებში განხილულია, რომ საქართველოს მსგავსად ძველ რომშიც ქორწინებას დიდი მნიშვნელობა ექცეოდა, რომელიც ყველა მოქალაქისათვის აუცილებელი იყო. რომის სამართალში ნიშნობის ინსტიტუტი ისეთივე ძველთაძველია, როგორც ქართულ კანონმდებლობაში. ქორწინებას რომში წინ უსწრებდა წინასაქორწინო

¹¹⁸ ნადარეიშვილი გ., ძველი ქართული საოჯახო სამართალი, თბილისი, სამთავისი, 1996, 24.

მოქმედება ნიშნობა - „sponsalia“, რომელიც მომდინარეობს სიტყვა „spondere“-სგან, რაც დაპირებას ნიშნავს, ამავე ფუძისგან არის ნაწარმოები სიტყვა „sponsio“, იგი სტიპულაციის უძველესი ფორმა იყო და გულისხმობდა ვერბალურ გარიგებას რომელიც მოქალაქეებისთვის, რითაც მხარეები ან მათი მშობლები თუ მეურვეები თანხმდებოდნენ მომავალ ქორწინების შესახებ. „თავდაპირველად, ნიშნობა თითოეული დასაქორწინებელი პირის ოჯახის უფროსების შეთანხმებით ხდებოდა. მოგვიანებით კი თავად მექორწინეთა თანხმობით - „არ შეიძლება ქორწინება, თუ არ არის თანხმობა ყველა [მხარისა], ე.ი. იმ პირებისა, რომლებიც ქორწინდებიან და ასევე იმ პირებისა, რომელთა ხელისუფლების ქვეშ ისინი იმყოფებიან“.¹¹⁹ დიგესტების 23-ე წიგნის 2 მუხლში, ულპიანეს თანახმად ნიშნობის აღმნიშვნელი ტერმინი „Sponsalia“ - მომდინარეობს „spondere“-სგან, რაც ლათინურად დაპირებას ნიშნავს, საიდანაც წარმოიშვა სახელწოდება: დანიშნული საქმრო-sponsus, ხოლო საცოლე - sponsa.¹²⁰

მესამე თავის მეხუთე ქვეთავი დაეთმო ქალის აკვანში ნიშნობას „დაწინდვა“-ს. უძველესი დროიდან ისტორიული წყაროებით და ეთნოგრაფიული მასალებით, საქართველოს რიგ რეგიონებში, ასევე კავკასიასა და მსოფლიოს სხვა ხალხებშიც, გვხვდება ჩვილი ქალ-ვაჟის აკვანში დანიშვნა „დაწინდვა“, „რომელიც პატრიარქალური ოჯახების დაარსებასთან ერთად უნდა გაჩენილიყო, რათა მეტი სიცხადით ყოფილიყო აღნიშნული მამაკაცის საგვარეულოს უფლებები დანიშნულ

¹¹⁹ D.23.1.12.1. რომის სამართლის ძეგლები, იუსტინიანეს დიგესტები, წიგნი ოცდამესამე, ლათინურიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ნ. სურგულაძემ, თბილისი, ნეკერი, 2001, 11. (მითითებულია: გარიშვილი მ., ხოფერია მ., რომის სამართალი, თბილისი, მერიდიანი, 2013, 239.

¹²⁰ რომის სამართლის ძეგლები, იუსტინიანეს დიგესტები, წიგნი ოცდამესამე, ლათინურიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ნ. სურგულაძემ, თბილისი, ნეკერი, 2001, 169.

ქალზე.¹²¹ სამეგრელოში იცოდნენ ჩვილის დაბადებამდე დედის მუცელშივე დაწინდვა.¹²² ქიზიყში „დაწინდვა“ აკვანზე ფაჩუჩის შეხებით ხდებოდა, რაც ქალის „დათავისების“ პირველი ნიშანი იყო.¹²³ სვანეთშიც ძველად ქალს აკვანში ნიშნავდნენ, ნიშანი პრიმიტიული იყო, რომელიც გადმონაშთული სახით გამოიყენებოდა: სახლის კარზე ჯოხის მიყუდება, ტყვია, ე.წ. ფინთიხ-ი ანუ ფინდიხ-ი, რომელსაც ვაჟის პატრონი ან ჩუმად შეუგდებდა ქალის პატრონს ან სახლის კარზე თოფს გაისროდა და დაიძახებდა: დღეის შემდეგ ქალი ჩვენ მიერაა დაკავებულიო. მოგვიანებით ეს წესი მშობლების მშვიდობიანი გზით მოლაპარაკებით შეიცვალა.¹²⁴ აჭარაშიც უცხო არ ყოფილა დაბადებამდე და აკვანში დანიშვნა, მის აღსანიშნავად თურქული ტერმინი - „ბეშიქერთმა“ არსებობდა, რაც მხოლოდ სიტყვიერი შეთანხმებით ხდებოდა. „ულვაშის სიტყვა ჭრიდა“ და კმაროდა, ნიშნის მიტანა კი დანიშნულთა საქორწინო ასაკში შესვლის დროს ხდებოდა“¹²⁵ ხევში „ნიშნად მიღებული ყოფილა ერთი „ჯვრიანი მანეთი“. უფრო გვიან, ყოველ შემთხვევაში XIX საუკუნის პირველ ნახევრიდან, ჯვრიან მანეთიანს შენაცვლება სამი მანეთი, რაითაც ერთი ცხვრის ყიდვა შეიძლებოდა, ხოლო ჯვრიანი მანეთის გამოყენებამდე რა იყო მოხმარებული ნიშნად, ამის შესახებ ცნობა არ გაგვაჩნია.“¹²⁶

¹²¹ ხარაძე რ., დიდი ოჯახის გადმონაშთები სვანეთში, თბილისი, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალი, 1939, 85.

¹²² ბექაია მ., ოჯახის განვითარების სოციალური პრობლემები, თბილისი, მეცნიერება, 1980, 31-32.

¹²³ ნანობაშვილი ბ., საოჯახო ყოფა აღმოსავლეთ საქართველოში, (ქორწინება ქიზიყის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით) თბილისი, მეცნიერება, 1988, 41.

¹²⁴ ხარაძე რ., დიდი ოჯახის გადმონაშთები სვანეთში, თბილისი, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალი, 1939, 85.

¹²⁵ ბექაია მ., ძველი და ახალი საქორწინო ტრადიციები აჭარაში, ბათუმი, საბჭოთა აჭარა, 1974, 39.

¹²⁶ ითონიშვილი ვ., ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1960, 109.

მესამე თავის მეექვსე ქვეთავი ეხება განქორწინებას ძველი ქართული სამართლის მიხედვით. ადრინდელი პერიოდიდან განქორწინების წესში განხილულია ყველა ის ძირითადი საკანონმდებლო ძეგლი და ქართული ჩვეულებები, რომელიც მოქმედებდა საქართველოში განქორწინების დროს. მოხმობილია V-ს ქართველი მწერლის იაკობ ხუცესის მიერ უძველეს ჰაგიოგრაფიულ ძეგლში „შუშანიკის წამება“ აღწერილი ქორწინების სარწმუნოებრივი მოტივით შეწყვეტის შემთხვევა. ასევე ვრცლად არის შესწავლილი ქორწინების შეწყვეტის მიზეზები ფეოდალურ საქართველოს ცალკულ კუთხეებში. ერთ-ერთი მიზეზი ქალის მრუშობაა, რაც მამაკაცთან შედარებით სასტიკად ისჯება ადათობრივი სამართლით. განქორწინების მოტივია ქალის ავადმყოფობა ანუ დასნეულება, სოდომურ ცოდვაში მხილება, ქმრის სქესობრივი უძლურება, მრუშობაში დასმენა, და სხვა. ხაზგასმულია, რომ შუა ფეოდალურ ხანაში ქალი განქორწინებისას უფრო დაჩაგრულია, რაც დასტურდება ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში შესული ბექას სამართლის 29-ე მუხლით: ქმარს, რომელიც უბრალოდ „დააგდებს“ ცოლს, ნახევარი სისხლის გადახდით სჯიან, *„თუ კაცმან უბრალოდ ცოლი დააგდოს, სისხლის ნახევარი მისცეს და მისი ზითევი სრულად.“*¹²⁷ ხოლო ცოლი ქმრის მიტოვებისათვის, ამავე სამართლის 32-ე მუხლით, მთელი სისხლის გადახდით ისჯებოდა: *„პირველ დიაცი მიღმა ქრმისა დაგდებასა არას ემართლება, არცა ღირსა და ნუცა იკადრებს. თუ რადმე დააგდოს და ღმერთი შერისხდეს მისითა ენაჴრტილობითა, უსირცნოებითა, რომლისაც გვარისა იყოს იგი კაცი, ეგეთი სისხლი დაუურვოს მან დიაცმან“*.¹²⁸ სხვა ძეგლებისგან განსხვავებით

¹²⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ.1. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული, სამართალი ბექასი, მუხლი [29] ტექსტები გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბილისი, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1963, 435.

¹²⁸ იქვე, 436.

კათალიკოსთა სამართლის 23 მუხლით, ცოლის „უბრალოდ დაგდება“ ქმარს არ ეპატიებოდა და სასჯელის სახედ სიკვდილით დასჯა ემუქრებოდა, „ქ. რომელმან უბრალოდ ცოლი დააგდოს, შერყენებულიმცა არის წმიდათა მოციქულთაგან და სიკუდილითა განიპატიჟოს“.¹²⁹

თავი 4. დიდ ოჯახში ქალის პირადი საკუთრება 4.1 „მზითევი“-ს რაობა და მნიშვნელობა, 4.2. „მზითევი“-ს ბედი და მემკვიდრეობის საკითხი ძველ ქართულ სამართლის ძეგლებში, 4.3. „სათავნო“; 4.4. მზითვის წიგნები და ხელნაწერები; 4.5. „მზითევი“ ძველ რომში.

მეოთხე თავის პირველ ქვეთავში განხილულია „მზითევი“-ს რაობა და მნიშვნელობა. როგორც ისტორიულად ცნობილია, XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მრავალრიცხოვანი დიდი ოჯახების წევრთა ქონება წარმოადგენდა საერთო საოჯახო საკუთრებას, რაზეც მათ გააჩნდათ თანაბარი უფლება-მოვალეობები. ეს წესი არ მოქმედებდა ქალის პირად საკუთრებაზე, რომელშიც შედიოდა მზითევი და სათავნო. მზითვის შემადგენლობა განისაზღვრებოდა ქვეყნის კულტურ-ეკონომიკური მდგომარეობით, წესჩვეულებებითა და ოჯახის სოციალური საფეხურით. ქალისათვის მოძრავ მზითვად მოიაზრებოდა: სკივრი, კომოდი, საკერავი მანქანა, რამდენიმე ხელი ლოგინი, თეთრეული, ფარდაგი, სპილენძის ჭურჭელი, ტანსაცმელი და სხვა საოჯახო წვრილმანი ნივთები, რომლებსაც იგი იყენებდა ოჯახში პირადი მოხმარების საგნად.

გაანალიზებულია, თუ რა ტრადიციები ჰქონდათ საქართველოს ცალკეულ კუთხეში მშობლებს ქალიშვილის გასამზითველად.

¹²⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ.1. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული, სამართალი კათალიკოსთა, მუხლი [23] ტექსტები გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბილისი, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1963, 397.

დიდგვაროვან და შეძლებულ ოჯახებში სცოდნიათ მზითვად ჭადრაკის და შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნი“-ს გატანება.¹³⁰ ქალს შეეძლო ჩვეულებითი სამართლის ნორმები გამოეყენებინა და პრეტენზია გამოეთქვა მშობლებისთვის მზითვის მიუცემლობის გამო, რაც დიდ ოჯახში სადავო იშვიათად ხდებოდა, რადგან მშობლები მყარად იცავდნენ ამ პრინციპს. ქალი ეგუებოდა ბედს, რომ სხვა წილი არ უნდა მოეთხოვა.

მეოთხე თავის მეორე ქვეთავში მოცემულია „მზითევი“-ს ბედი და მემკვიდრეობის საკითხი ძველ ქართულ სამართლის ძეგლებში. სადაც მოცემულია ვახტანგ VI-ის ძეგლში შესული ბექას სამართლის 46-ე მუხლი, რომელიც გადმოგვცემს, რომ მზითვის შემადგენლობაში შედიოდა როგორც პირადი მოხმარების საგნები, ისე პირუტყვი და „სამამულო მზითევი“. *„თუ კაცმან კაცს ცოლი წაგვაროს, ასრე რომე დიაცი მისით ნებითა და წადილითა გაჰყვეს თანა, რასაცა გვარისა იყოს, მისითა წესითა სისხლი ორნაწილი დაუურვოს ქმარსა და, რაცა მისი სასაქონლო რა გინდა რამე წაეტანოს, იგიცა აგრევე შეაქციოს დიაცსა; და თუ რა მისი მოტანილის ზითევისაგან, გინა სასაქონლო, გინა პირუტყვი, გაეტანოს მას დიაცსა, იგი ქმარყოფილი იმას ნუ სთხოვს. და, რაცა ქმარყოფილსა დარჩეს, მას დიაცი ნუ ითხოვს, რა გინდა შვილნი უდგნენ, ამად რომე თავის გულით დაუგდიან სახლი, ქმარი და ზითევი, და უაბეზრებია ყველა ურცხვნივ ქმართან; და რაჟამს სისხლი დაუურვოს წამგვრელმან და გაუთაოს, თუ რამ სამამულო ზითევი იყოს, იგი მის ქალისა სამშობლოსავე მართებს; და თუ ქალსავე მისცემენ მათ იციან“.*¹³¹ მზითვის შემადგენლობაში პირუტყვის არსებობას ასევე ამტკიცებს იმავე

¹³⁰ გიორგაძე თ., ქართული ჭადრაკის მატეიანე, ტ. I, განათლება, 1995, 12.

¹³¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, სამართალი ბექასი, მუხ. 46, (ტექსტი გამოსცა გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ) თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1963, 441-442.

ძეგლში შესული სომხური სამართლის 81-ე მუხლი: „ვისაც ცოლს მიჰყუეს ზითევი, ყმა ანუ ცხვარი, ანუ აქლემი, ან კარი და ფური, ან სხვა რაგინდარა, მასუკან მიეცეს ყმასა შვილი და პირუტყუთაც აშენონ და გამრავლდნენ, თუ, ვინ იცის, გაყრა მოჰდეს ცოლ-ქრმისა, თავისი ზითევი ყუელა თან უნდა გაიტანოს და, რაც ნაშენი მომატებული იყოს, შუა გაიყონ ცოლ-ქმართა“.¹³² ვახტანგ VI-ის კრებულში შესულ ბერძნული სამართლის 215-ე მუხლში, „გარე მზითევი“ გხვდება: „რომელმანცა კაცმა ქორწილი ქნას და ცოლი შინ მიიყუანოს, მერმე მამა და დედა ქალს რომ მოსაკითხავს გაუგზავნიან, იმას გარეთ-ზითევი ქვიან. იმის დასახარჯავად იმის ქმარს კელი არა აქუს. უკეთუ დახარჯოს, ერთი დრო მოვა, რომე მისთა მშობელთა ის საქონელი ითხოლონ იმ ქალის ქმრისაგან და მისთა ნათესავთაგან: თუ შვილი არ დარჩა, როგორც ზითევს ითხოვენ, ისე ამას გამოართმევენ; იმავე სამართლის 216-ე მუხლი ადგენს: „რომელსაც დედაკაცსა გარეთ ზითევი მოყუა თავისის ნათესავისაგან, მისი კელმწიფება აქუს ქალსა მას, რათა ამით ვაჭრობა ქნას და სარგებელი შეიძინოს. და სხვა ზითევი, რომელიც წიგნით მისცემია, სანამდი მისი ქმარი ცოცხალია, იმისაგან ვერას დახარჯავს ქალი იგი“.¹³³

წერილობითი წყაროების მიხედვით დადგენილია, რომ საზოგადოების მაღალ ფენაში ქალი მამისგან მემკვიდრეობით უძრავი ქონების სახით მიწასაც იმკვიდრებს, ხოლო დიდ ოჯახში, სადაც ერთად ცხოვრობდა ძმებისა და ბიძაშვილების რამდენიმე თაობა, რომელთა ქონება საერთო საკუთრებას წარმოადგენდა, გამორიცხული იყო, მემკვიდრეობით ქალისთვის უძრავი ქონება მიეცათ. ქალისთვის მამულის მიცემა რომ არ იყო მზითვის ობიექტი, დადასტურებულია

¹³² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ.I, სამართალი ბექასი, მუხ. 46, (ტექსტი გამოსცა გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი.დოლიძემ) თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1963, 248.

¹³³ იქვე, 179-180.

სამართალი ბატონისშვილის ვახტანგის 257-ე მუხლით, სადაც აღნიშნულია რომ ქალს „ჩვენს ქვეყანას მამულს არ მისცემენ.“¹³⁴ რადგან გლეხს არც იურიდიულად და არც ფაქტობრივად არ ჰქონდა შესაძლებლობა, ქალისათვის მამული მზითვად გაეტანებინა. თუმცა ამავე სამართლის 84-ე მუხლი იხსენიებს „სამამულო მზითევს“, რაც ურთიერთს ეწინააღმდეგება. ეს წესი სავარაუდოდ მოქმედებდა მაშინ, თუ მშობლებს მხოლოდ ქალიშვილი ჰყავდათ: „თუ რამ სამამულე ზითევი დარჩომოდეს, მისი არის, რომ პირველს ქმართან შვილი დარჩეს; და თუ არა, სანამდინ სისხლს მისცემდენ, პირველს ქმარს ეჭიროს. რახან სისხლი მისცეს, ის მამული იმ ქალის სამშობლოსი არის, თავის დას უნდა მისცენ.“¹³⁵ ასეთ დროს ოჯახში ზედსიძე შემოჰყავდათ, რომელსაც ცოლის გვარი უნდა მიეღო, წინააღმდეგ შემთხვევაში ქალი „სამამულო ქონებას“ - მიწას და საოჯახო ნივთებს ვერ დაეუფლებოდა.

მეოთხე თავის მესამე ქვეთავში განხილულია „სათავნო“. აღნიშნულია, რომ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მშობლები ქალიშვილს ქორწილიდან გარკვეული დროის შემდეგ მზითევთან ერთად სათავნოსაც ატანდნენ. სათავნოს ინსტიტუტის არსებობა, როგორც ჩვეულება და ტრადიცია, დამახასიათებელი იყო დიდ ოჯახში XX საუკუნის პირველი ნახევრის ჩათვლით. სათავნოს მსგავსი ინსტიტუტი უცხო არ ყოფილა სხვა ხალხების ჩვეულებაშიც. მაგალითად, ბელორუსულ დიდ ოჯახსა და ზადრუგაში, ბაბილონელებში, ასირიელებსა და სომხებში. შეძლებული ოჯახები სათავნოს ბავშვობიდანვე გამოუყოფდნენ ქალს და ოჯახის საერთო საქონელთან ერთად უზრდიდნენ. სათავნო მომგებიანი სარგებლიანი ქონება იყო.

¹³⁴ ქართული სამართლის ძეგლები., ტ.I, სამართალი ბატონისშვილის ვახტანგისა, მუხ. 257, (ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. დოლიძემ) თბილისი, მეცნიერება, 1963, 546.

¹³⁵ იქვე, 503.

შედგებოდა თავნისა და ნამატისგან, ამიტომ ქალს მასზე მეტი უფლებები გააჩნდა, ვიდრე მზითევზე. შეეძლო იგი მემკვიდრეობით გადაეცა თავისი ქალიშვილისთვის, რის შემდეგაც მასზე საკუთრების უფლებას კარგავდა.¹³⁶ იშვიათად მოგების მიღების მიზნით მას სათავნოდ მიწას გამოუყოფდნენ.¹³⁷ ქალაქში კი ფულს ატანდნენ პირუტყვის ნაცვლად.¹³⁸ სათავნოს მიცემა იყო ნებაყოფლობითი და ოჯახის შემძღვრებაზე დამოკიდებული. დიდ ოჯახში ქალი ცდილობდა სათავნო დროულად გაეყიდა, ვიდრე იგი საერთო საოჯახო საკუთრებას შეუერთდებოდა. ოჯახის გაყრისას 2-3 წლის მოყვანილი რძლები იბრუნებდნენ სათავნოს ნამატის გარეშე, ხანდაზმული რძლები კი ვერ მოითხოვდნენ, რადგან ნამატის მოვლა-პატრონობაზე ოჯახს დიდი შრომა და ხარჯი ქონდა გაწეული. დიდი ოჯახის დაშლის შედეგად ჩამოყალიბდა ინდივიდუალური ოჯახები და სათავნო მზითევის შემადგენლობაში შევიდა კერძო საკუთრების სახით, რასაც ქალის სასარგებლოდ მზითვის მნიშვნელობისა და მოცულობის გაზრდა მოჰყვა.

მეოთხე თავის მეოთხე ქვეთავი მოიცავს მზითვის წიგნებსა და ხელნაწერებს. საქართველოს ისტორიული არქივიდან მოტანილია მზითვის ნუსხები ხელნაწერების სახით და მზითვის წიგნები, რომლებსაც მშობლები გათხოვებისას ატანდნენ ქალიშვილს.

მეოთხე თავის მეხუთე ქვეთავში გაანალიზებულია „მზითევი“ ძველ რომში. საქართველოს მსგავსად რომშიც, მზითვის ინსტიტუტმა დიდი გზა განვლო, რომელიც განსაზღვრავდა ქალთა უფლებრივ მდგომარეობას. საქორწინო მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად ქორწინებისთვის აუცილებელი იყო მატერიალური თუ ქონებრივი შენამატი მზითვის სახით.

¹³⁶ აჩუგბა თ., ოჯახი და საოჯახო ყოფა აჭარაში. (ისტორიულ ეთნოგრაფიული გამოკვლევა) თბილისი, მეცნიერება, 1990, 163.

¹³⁷ ნადარეიშვილი გ., ქართული საოჯახო სამართლის ისტორიიდან. თბილისი, მეცნიერება, 1965, 124.

¹³⁸ მაჩაბელი ნ., ქორწინების ინსტიტუტი ქართლში. თბილისი, მეცნიერება, 1978, 57.

მისი გაცემა მამის ღირსებად და ზნეობრივ მოვალეობად ითვლებოდა. ძველად რომაელები ამ საკითხს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, იგი სახელმწიფოს ინტერესებში შედიოდა. „სახელმწიფოსათვის მნიშვნელოვანია ის, რომ ქალები უზრუნველყოფილნი იყვნენ მზითვით, რომლის მეშვეობით მათ გათხოვება შეუძლიათ.¹³⁹ „თუ მშობლები თავიანთ შვილებს თანხმობას არ აძლევდნენ ქორწინებაზე, ან უარს ამბობდნენ ქალიშვილისათვის მზითვის მიცემაზე, ამის გაკეთებას მათ მაგისტრატები აიძულებდნენ.“¹⁴⁰ დადგენილია, რომ საქართველოს მსგავსად, რაოდენ ღარიბიც არ უნდა ყოფილიყო მამა, არადირსეულ პირად მიიჩნეოდა, თუ იგი ქალიშვილს „მზითევს“ არ მისცემდა.

თავი 5. დიდი ოჯახის წევრთა ქონებრივ-უფლებრივი მდგომარეობა საქართველოში ოჯახის გაყრისას 5.1. ოჯახის გაყრის წესები, 5.2. ოჯახის გაყრის მიზეზები, 5.3. საოჯახო ქონების მოწილეები, 5.4. ნაბიჭვართა (უკანონოდ შობილთა) წილი ოჯახის გაყრისას, 5.5. ქვრივი ქალის წილი ოჯახის გაყრისას. 5.6. მშობლების წილი ოჯახის გაყრისას, 5.7. საოჯახო ქონების განაწილების წესი უცხო პირთა მონაწილეობით.

მეხუთე თავის პირველ ქვეთავში მოცემულია ოჯახის გაყრის წესები. ქართულ ჩვეულებით სამართალში ოჯახის სეგმენტაციას და ოჯახის წევრებს შორის ქონების განაწილებას „ოჯახის გაყრა“ ეწოდებოდა, ეთნოგრაფიული მასალების თანახმად სხვადასხვა სახელწოდება გვხვდება ცალკეულ კუთხეებში, მაგალითად: აჭარაში, იმერეთსა და გურიაში „გაყოფა“, „გარიგება“,¹⁴¹ „ოჯახი გარიგდა“, „ძმები გარიგდნენ“, რაც ნიშნავს როგორც ოჯახის გაყრას, ისე ქონების

¹³⁹ D.23.3.2. რომის სამართლის ძეგლები, იუსტინიანეს დიგესტები, წიგნი ოცდამესამე. ლათინულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ნ. სურგულაძე, თბილისი, ნეკერი, 2001, 38.

¹⁴⁰ მონტესკიე შ.ლ., კანონთა გონი, თბილისი, 1994, 510.

¹⁴¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ.II, თბილისი, 1951, 1543.

განაწილებას, ხოლო ტერმინი „ქონება გეირიგეს“ და „გაფარდება“ მხოლოდ ქონების განაწილებას გულისხმობს და არა ოჯახის გაყრას.¹⁴² ქართული სამართლის მეგლებით დასტურდება, რომ სახელმწიფო მომხრე იყო დიდი ოჯახების შენარჩუნების, გაყრის აუცილებლობის შემთხვევაში კი დავის ობიექტურად გადაწყვეტისა. დიდი ოჯახის გასაყოფი ქონება შედგებოდა საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობისგან, მიწისგან (სახნავი, ბაღ-ვენახი, სათიბი, ბოსტანი), პირუტყვისგან, წლიური შემოსავლისგან, საოჯახო ინვენტარისგან და სხვა წვრილმანი ნივთებისგან. ოჯახის გაყრასთან დაკავშირებულ საკითხებს ხალხური სამართლით ჭრიდნენ. არ იყოფოდა პირადი საკუთრება - ტანსაცმელი, სამკაული, იარაღი და მზითვეი, სათავენო.

მეხუთე თავის მეორე ქვეთავში საუბარია ოჯახის გაყრის მიზეზებზე. ეთნოგრაფიულ და სამართლის საისტორიო მასალებში ოჯახის გაყრის არაერთი მიზეზი არის დასახელებული საზოგადოების როგორც მაღალ, ისე დაბალ ფენებში. წევრთა სიმრავლე, საცხოვრებელი ფართის სივიწროვე, სადაც ფიზიკურად შეუძლებელი იყო შემდგომი ერთობლივი თანაცხოვრება, ოჯახის წევრთა უთანხმოება - რძლებსა და მულებს შორის, ან რძლებსა და დედამთილებს შორის, კერძო საკუთრების გაჩენის სურვილი, ოჯახის უფროსის უფლებების შესუსტება ან ერთმართველობისათვის სწრაფვა, მიწების პერიოდული გადანაწილება, რისი ათვლის ერთეული იყო კომლი. თითოეულ კომლს მიწის თანაბარი ნაკვეთი ხვდებოდა, ამიტომ მრავალსულიანი ოჯახები წამგებიან მდგომარეობაში იყვნენ და იშლებოდნენ არა მარტო მრავალსულიანი, არამედ უფრო მცირერიცხოვანი ოჯახებიც.¹⁴³ გაკეთებულია დასკვნა, რომ ოჯახის გაყრის რომელიმე კონკრეტული

¹⁴² ცეცხლაძე გ., გურიის მოსახლეობის საოჯახო ყოფა, თბილისი, მეცნიერება, 1991, 84.

¹⁴³ ბოსტოდანაშვილი დ., ოჯახის გაყრის წესები აღმოსავლეთ საქართველოში, ჟურნ. სამართალი, № 1-2, 1998 წ.

მიზეზი ვერ სახელდება, რადგან ერთობლიობაში კომპლექსურად ისინი ერთმანეთს ემატებოდა და საბოლოოდ ქმნიდა ოჯახის გაყრის მყარ პირობას, სახეზე რომ ყოფილიყო თუნდაც ერთ-ერთის არსებობის მიზეზი, ბუნებრივი და მიზანშეწონილი იყო ოჯახის გაყრა.

მეხუთე თავის მესამე ქვეთავში განხილულია საოჯახო ქონების მოწილეები, რომლებიც ძირითადად მამაკაცები, ძმები, ბიძაშვილები, მშობლები იყვნენ. ქონების გაყოფისას მოწილეების ოჯახის რიცხოვრივ შემადგენლობას და ასაკს არ ენიჭებოდა მნიშვნელობა, ქონება თანაბრად ნაწილდებოდა. მას ანაწილებდნენ მამა, უფროსი ძმა ან გარეშე პირები. თუ მოწილე გარდაიცვლებოდა, სრულად მის წილ ქონებას აკუთვნებდნენ თავის ობოლ ვაჟიშვილებს. ოჯახის გაყრის მომენტში რომელიმე მოწილე რომ ჯერ კიდევ აკვნიდან არ ყოფილიყო ამდგარი, იმასაც კი იმდენს აძლევდნენ, რამდენსაც ხანდაზმულსა და შრომით დაღლილ მოწილეს. დიდი ამაგის მქონე მოწილისთვის შედარებით მეტი ქონების მიცემა ხდებოდა მხოლოდ ოჯახის საერთო თანხმობის შემდეგ.

საქართველოსა და კავკასიის მრავალ კუთხეში გაყრისას ძირითადად იცოდნენ უფროსი მოწილისთვის - ძმისთვის და არა მამისთვის განსხვავებული წილის მიცემა, რაც საუფროსოს, საუხუცესოს სახელით არის ცნობილი, სამართალი ბატონისშვილის ვახტანგის მე-100 მუხლით: *„გაყრაში ეს ოთხი არის: საუფროსო, გასამყრელო, საუმცროსო და საშუალო“*,¹⁴⁴ იმავე სამართლის 108-ე მუხლით უშვილო ძმის ქონება მომდევნო ძმას რჩებოდა, თუ შვილი დარჩებოდა - შვილს, თუ უმცროს ძმას შვილი არ ჰყავდა, საუმცროსოს სხვა ძმა მიიღებდა. დაუქორწინებელ მოწილეს ეძლეოდა დამატებითი ქონება ე.წ. გათანაბრების წილი (პირუტყვი, ფული) საქორწინო ხარჯებისათვის. საოჯახო ქონების იმ

¹⁴⁴ ქართული სამართლის ძეგლები., ტ. I, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული, ტესტები გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1963. 507.

ნაწილს, რომლის გაყოფაც ვერ ხერხდებოდა, მოწილეები საზიაროდ იტოვებდნენ, ასეთები იყო: წისქვილი, ტყე, სათიბი და სახნავი მიწა და სხვა. „ოჯახის გაყოფის შემთხვევაში საზედაშე ქვევრის დაძვრა არ შეიძლებოდა. ვინც ოჯახში რჩებოდა, საზედაშე ქვევრი იმის კუთვნილება იყო. ზოგან კიდევ ხელუხლებელი რჩებოდა და ძმათა შვილებს შორის საერთო საკუთრებად ითვლებოდა. გაყოფის შემთხვევაში ოჯახიდან წასული საზედაშეს ცალკე გაიჩენდა. უზედაშეოდ არ შეიძლებოდა, რადგან ზედაშეს დოვლათი და ბარაქა ჰქონდა.“¹⁴⁵ ქალის წილი „მზითევი“ და „სათავნო“ იყო. სასაშუალო წილი მემკვიდრეობაში შუათანა ძმის იყო, რომელიც შედარებით გვიან გიორგი XI-ემ შემოიღო. ვახტანგის სამართლის 102-ე მუხლის თანახმად *„საშუალო ასრე არის: აქამდინ შუას ძმას არას მისცემდენ, თუ არ დიდად მოჭირნახულესა, მაგრამე ახლა მეფემან პატრონმან გიორგიმ განაწესა, რომე შუათანას ძმებსაც ერთს რასმე მისცემენ. თუ სამი და ოთხი შუათანა ძმები არიან, ამ გლეხების ოცისთავი იანგარიშონ, რამდენიც კომლი დადგეს, ის შუათანას ძმებს გაუყონ ერთი მეორეზე; რომელიც უფრო მოჭირნახულე იყოს, ისრე გაუყონ.“* საჭირნახულო ჭირნახულისათვის, გარჯილობისათვის განკუთვნილი წილია.¹⁴⁶

კავკასიის მკვიდრ ხალხებში - „ქისტებში დიდი ოჯახის გაყრისას მოწილეებად მიიჩნეოდა ყველა ასაკისა და მდგომარეობის ძმა. ოჯახის ძირითადი დოვლათი იყოფოდა იმდენ თანაბარ ნაწილად, რამდენი ძმაც იმყოფებოდა ოჯახში. ქონების გაყოფაში თანასწორუფლებიანობას იცავდნენ. ძმებს შორის ქონების განაწილებაში მათი შვილების რაოდენობა არაფერს წყვეტდა, მაგრამ ითვალისწინებდნენ უცოლო ძმის

¹⁴⁵ თოფურია ნ., ღვინის ზედაშეები. „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, ტ.XII-XIII, თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1963. 167.

¹⁴⁶ მეტრეველი რ., საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, თბილისი, მერიდიანი, 2003, 385.

მდგომარეობას და, მეორე მხრივ, რომელიმე ძმის მრავალცოლიანობას, რადგან ორივე ეს შემთხვევა უკავშირდებოდა ურვადის გადახდის წესს, რაც დაკავშირებული იყო ხარჯების გაღებასთან¹⁴⁷ უფროსი მოწილისთვის საუფროსოს მიცემა ერთობლივი გადაწყვეტილებით ხდებოდა.¹⁴⁸

მეხუთე თავის მეოთხე ქვეთავში განხილულია ნაბიჭვართა (უკანონოდ შობილთა) წილი ოჯახის გაყრისას. დადგენილია, რომ თავდაპირველად მშობლების მეწილედ ითვლებოდნენ კანონიერ ქორწინებაში დაბადებული შვილები, მოგვიანებით კი - უკანონოდ, ქორწინების გარეშე შობილნიც იღებდნენ მცირედ წილს. ისინი ქართული სამართლის ძეგლებში გვხვდება „ბუშის“, „ბიჭის“, „ნაბიჭვრის“ სახელწოდებით. ნაბიჭვართა (უკანონოდ შობილთა) ქონებრივ უფლებებს ეხება ვახტანგ VI-ის სამართლის 110-ე მუხლი, სადაც მოცემულია იმ დროს არსებული პრინციპი, რომ: *„ნაბიჭურის წილი არ არის მამულში.“* მაგრამ არც მთლად ხელმოცალური რჩება. თუ ძმებს ეყმობა, მხოლოდ რჩენის უფლებით შემოიფარგლება, ხოლო უკანონოდ შობილი „ბუში“ ქალი მხოლოდ „მზითევის“ უფლებით სარგებლობს. დავით ბატონისშვილის სამართლის კანონპროექტის 125-ე მუხლი „ნაბიჭვრისათვის“, მცირედი ქონების ნაწილის გაღებას ითვალისწინებს.¹⁴⁹ არაკანონიერი ქორწინების შედეგად შობილი შვილები ითვლებიან უკანონოდ შვილებად - „ნაბიჭვრებად“, „Побочные дети“ და მოკლებულნი არიან კანონიერი ქორწინების შედეგად შობილი ბავშვების უფლებებს.¹⁵⁰ ამ მუხლის თანახმად, კეთილშობილთა ნაბიჭვრები მამის ქონების მცირე ნაწილს ღებულობენ - „ცირედიცა რადმესცენ ნაწილი“.

¹⁴⁷ ითონიშვილი ვ., ცენტრალური კავკასიის მთიელების საოჯახო ყოფა, თბილისი, მეცნიერება, 1969, 179-180.

¹⁴⁸ იქვე, 280.

¹⁴⁹ სამართალი ბატონისშვილის დავითისა, (ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო დ. ფურცელაძემ.) თბილისი, მეცნიერება, 1964, 72-73.

¹⁵⁰ იქვე, 73.

ქალიშვილებიც მზითევის მცირედი ნაწილით სარგებლობენ. თუ სამკვიდროს დამტოვებელს საერთოდ არ ყავს მემკვიდრე - ძე, მაშინ ნაბიჭვარი სარგებლობს მემკვიდრეობის უფლებით“.¹⁵¹

მეხუთე თავის მეხუთე ქვეთავში საუბარია ქვრივი ქალის წილზე ოჯახის გაყრისას, რასაც ითვალისწინებდა ქართული სამართლის ძეგლები, სადაც მეუღლეთა ურთიერმემკვიდრეობის საკითხში არსებითი მნიშვნელობა ექცეოდა შვილიანი და უშვილო ქვრივი ქალის მემკვიდრეობას. ვახტანგ VI-ის კანონთა კრებულში შესული აღბუღას სამართლის 81-ე მუხლის თანახმად, უშვილო ცოლ-ქმრის შემთხვევაში, ცოლს ქმრის გარდაცვალებისას რჩება თავისი „მზითევი“, „ზითევი თანა გაჰყვეს დაუკლებლად“¹⁵²; ხოლო ცოლის გარდაცვალების შემთხვევაში ქმარი ვერ მიიღებს ცოლის მზითევს, იგი ქალის მშობლების ოჯახს უბრუნდება - „ზითევი მისა სამშობლოსა მართებს დაუკლებლად“¹⁵³. დადგენილია, რომ ეთნოგრაფიული მასალებით, თუშეთში ქვრივ ქალს თუ ვაჟიშვილი არ ჰყავდა, გაყრისას უწილოდ უშვებდნენ.¹⁵⁴ საქართველოს სხვა კუთხეებშიც დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ვაჟის ყოლას „მამაკაცის გარდაცვალების შემთხვევაში, თუ მას ვაჟი არ ჰყავდა, ქონება ნათესავ მამაკაცებს რჩებოდათ“.¹⁵⁵ მოტანილია რ. ხარაძის გამოკვლევა, რომ სვანეთში ქვრივი ქალი, რომელსაც შვილი არ ჰყავდა, ოჯახის გაყოფის შემდეგ ქმრის რომელიმე ძმასთან აგრძელებდა ცხოვრებას. მას აძლევდნენ რამდენიმე ნალჯომ ყანას სარჩენად. თუ

¹⁵¹ სამართალი ბატონისშვილის დავითისა, (ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო დ. ფურცელაძემ.) თბილისი, მეცნიერება, 1964, 73.

¹⁵² ზოიძე ბ., ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი, (შედარებით- სამართლებრივი გამოკვლევა) თბილისი, უფლება, 2000. 246.

¹⁵³ იქვე, 246. (ქართული სამართლის ძეგლები., ტ. I, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული, სამართალი ბექასი, მუხ-49, ტესტები გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, 1963. 456-457).

¹⁵⁴ მერაბიშვილი ჯ. ივანე ცისკარიშვილის ცნობები თუშთა ჩვეულებით სამართალზე, ქართული ჩვეულებითი სამართალი, ტ. I, თბილისი, მეცნიერება, 1988. 44.

¹⁵⁵ ცეცხლაძე გ., გურიის მოსახლეობის საოჯახო ყოფა, თბილისი, მეცნიერება, 1991, 105.

ქვრივი ოჯახიდან წავიდოდა, მხოლოდ მშობლებისგან მოყოლილს გაატანდნენ. ადრე რძლის გაშვება ოჯახიდან ეძნელებოდათ და ასეთ შემთხვევაში ქვრივ ქალს უცოლო მაზლზე ათხოვებდნენ. თუ ქვრივ ქალს ჰყავდა ვაჟიშვილი, ოჯახის გაყოფის შემდეგ ვაჟიშვილთან რჩებოდა, ხოლო ეს უკანასკნელი იღებდა სრულ სამშო ქონებას.

ვ. ითონიშვილის ნაშრომიდან - „ცენტრალური კავკასიის მთიელების საოჯახო ყოფა“ - გადმოცემულია, რომ ჩაჩნეთ-ინგუშეთში ქვრივი ქალი ქმრიანი ქალების მსგავსად სარგებლობდა მზითვით, მაგრამ თუ ვაჟიშვილი არ ჰყავდა ოჯახის გაყრის დროს წილს არ აძლევდნენ. მაზლების მსგავსი ქონება ერგებოდა მხოლოდ ვაჟის ყოლის შემთხვევაში. თუ მხოლოდ ქალიშვილი ჰყავდა, მაზლები მარტო საარსებო სარჩოს მისცემდნენ და მმისწულზე მზრუნველობას თავად კისრულობდნენ როგორც ერთაც ცხოვრების დროს, ისე ოჯახის გაყრის შემდეგ. ქვრივს მაზლები დროებით სარგებლობაში გამოუყოფდნენ მამულს, მისი გარდაცვალების შემდეგ კი ამ ნაკვეთს ისევ მოწილეები ეუფლებოდნენ.¹⁵⁶ უფრო მოგვიანებით კავკასიის მკვიდრ ხალხებში დამკვიდრდა ქვრივისთვის ქმრის ქონების $\frac{1}{4}$ -ისა და ყალიმის მიკუთვნების წესი, რამდენადაც ადათის მიხედვით გათვალისწინებული იყო მხოლოდ მისი რჩენა.¹⁵⁷

გამოკვლეულია, რომ ბატონისშვილის ვახტანგის სამართალის წიგნის 231 მუხლით ქვრივს ჰქონდა ქმრის კუთვნილი საქონლისა და სულადის ერთი მესამედის მემკვიდრეობის უფლება, ხოლო მამულიდან წილს არ აძლევდნენ. *„და თუ რამ თავის ქმრის კერძო საქონელი და სულადი არის, მისი მესამედი სამკუიდროდ გაყუეს იმ დედაკაცსა*

¹⁵⁶ ითონიშვილი ვ., ცენტრალური კავკასიის მთიელების საოჯახო ყოფა, თბილისი, მეცნიერება, 1969, 125.

¹⁵⁷ ითონიშვილი ვ., ცენტრალური კავკასიის მთიელების საოჯახო ყოფა, თბილისი, მეცნიერება, 1969, 126.

მამულს გარდა“. 231-ე მუხლით, თუ ქვრივ ქალს ერთადერთი შვილი მოუკვდებოდა არ გათხოვდებოდა და ქმრის ოჯახში განაგრძობდა ცხოვრებას, ოჯახის წევრებს მისი პატივისცემა არ უნდა დაეკარგათ. *„ქვის შვილი დარჩეს, მას უკან მოკუდეს, დედაკაცი დარჩეს უშვილოდ, თუ სახლში დადგების, რადგან ქმარი და შვილი იქ მოკდომია, ისრევ თავის პატივით იყოს.“* ქალი თუ დაქვრივების შემდეგ მშობლების ოჯახს დაუბრუნდებოდა ან მონაზვნად წავიდოდა, ქონებიდან წილი არ მიეცემოდა. *„თუ გამოვა, ან სამშობლოს მივა, ან მოლოზნათ შედგება, სახლიდამ საკაცოს საქონელს ვერ წაიღებს.“*

გაკეთებულია დასკვნა, რომ საქართველოსა და კავკასიის ზოგიერთ ხალხებში ქვრივი ქალის ქონებრივი უფლებები სხვადასხვა გარემოებებს ითვალისწინებდა. აღბუღას სამართლით, უშვილო ქვრივს სახლიდან მიაქვს თავისი მზითევი. ბატონისშვილის ვახტანგის სამართლით, ქვრივს, რომელსაც შვილიც გარდაეცვალა, ოჯახში პატივისცემით ექცევიან. თუ ის სახლიდან წავა, იღებს ქმრის კერძო საქონელს და სულადის მესამედს. ქვრივ ქალს მზითვის გარდა ზოგჯერ მცირედი სარჩოც მიაქვს ოჯახიდან.

მეხუთე თავის მეექვსე ქვეთავში გაანალიზებულია მშობლების წილი ოჯახის გაყრისას. კვლევის შედეგად გამოკვლეულია, რომ ტრადიციულად დიდი ოჯახის გაყრა მამის გარდაცვალების შემდეგ ხდებოდა. სვანეთში, სანამ ოჯახის მამა ცოცხალი იყო, ოჯახი არ იყრებოდა, შემდგომ ძმები თანაბრად იყოფდნენ მამის დანატოვარს. ეს პრინციპი სხვადასხვა კუთხეში დამყარებული იყო ოჯახის წევრთა სურვილზე და ტრადიციაზე, რასაც თვითონ წყვეტდნენ ურთიერთშეთანხმებით. გაყრისას უფროსი მამა ითვალისწინებდა თითოეული მოწილე სუბიექტის სტატუსს, საქართველოში დამკვიდრებული ცალკეული კუთხის ჩვეულებას და კანონს. იყო

შემთხვევები, როცა მამის გარდაცვალების შემდეგაც არ იყრებოდნენ ძმები და ისევ განაგრძობდნენ ერთად ცხოვრებას მეთაურის გარეშე. მამის წილს გარდაცვალებამდე ძირითადად სამარხი ან საუხუცესო ერქვა, ზოგ კუთხეში სხვადასხვა სახელწოდებითაც ვხვდებით - გურიაში სარჩო ეწოდებოდა, მთიულეთ-გუდამაყარში მამისთვის განკუთვნილ მიწის ნაკვეთს ერქვა სანახი ანუ შესანახი, ხოლო ცხვარ-ძროხას და სურსათს - სამარხი ანუ დასამარხი. აჭარაში ოჯახის გაყრისას მშობლებს ეკუთვნოდათ თითო ძროხა ან რამდენიმე თხა-ცხვარი, ამ წილს ასამწევროს ეძახდნენ, ზოგ სოფელში სამკვიდრინოს. გურიაში, როდესაც გაყრა ახალგაზრდა შრომისუნარიანი მშობლების სიცოცხლეში ხდებოდა, ისინი ნაკლებ წილს მოითხოვდნენ ან სულაც უარს იტყოდნენ მასზე შვილების სასარგებლოდ. მშობლები ძირითადად საცხოვრებლად უმცროს შვილთან რჩებოდნენ „მამისეულ“ სახლში, უფროსები კი ცალკე გადიოდნენ. მამა უფრო ხშირად წილის მესამედს იღებდა. სარჩო იყო სხვადასხვა: მიწის ნაკვეთი, ნაგებობა, იშვიათად სახლი, საქონელი.

გამოკვლეულია, რომ მშობლების გარდაცვალებამდე ქისტების დიდ ოჯახშიც იყრებოდნენ ძმები, ამიტომ შვილები ითვალისწინებდნენ მათ წილს. მამა ისეთივე მოწილე იყო, როგორც მისი ყველა ვაჟი. თავისი კუთვნილი წილით მშობლებს შეეძლოთ ან ცალკე გასვლა, ან რომელიმე შვილთან დარჩენა. უფრო ხშირად უმცროს ვაჟთან გადაწყვეტდნენ ცხოვრების გაგრძელებას.¹⁵⁸ თუ მშობლები თავისი კუთვნილი წილით და სამარხით, რომელიმე შვილთან მივიდოდნენ, ამ შვილს ევალებოდა როგორც მათი მოვლა-პატრონობა, ისე თავისი ხარჯით დამარხვა. ისეთ შემთხვევაში, თუ მამა წილს არ მოითხოვდა და მხოლოდ სამარხით წავიდოდა ერთ-ერთ შვილთან წავიდოდა, ყველა შვილს ევალებოდა მამის შენახვაში მონაწილეობის მიღება, ხოლო სამარხს გაიღებდა ის

¹⁵⁸ ითონიშვილი ვ., ცენტრალური კავკასიის მთიელების საოჯახო ყოფა, თბილისი, მეცნიერება, 1969, 185.

შვილი შვილს, რომელთანაც მშობლები ცხოვრობდნენ. უმთავრესად ძმის მდგომარეობის შესამსუბუქებლად მშობლების დამარხვის ხარჯს ყველა შვილი თანაბრად ინაწილებდა.¹⁵⁹

მეხუთე თავის მეშვიდე ქვეთავში მოცემულია საოჯახო ქონების განაწილების წესი უცხო პირთა მონაწილეობით. საქართველოს ყოველ კუთხეში, მთასა თუ ბარში, დიდი ოჯახის გაყრის ორი წესი იყო - უცხო პირთა მონაწილეობით და მის გარეშე, რაც რეგულირდებოდა ჩვეულებითი სამართლის წესებით. ქონების განაწილებისას, თუ უთანხმოება ჩამოვარდებოდა მამასა და შვილებს ან ძმებს შორის, აუცილებლობას წარმოადგენდა მედიატორის ჩართულობა. ფშავში გაყრის საკითხი წყდებოდა როგორც ოჯახურ ფარგლებში, ასევე სოფლის „თავკაცების“ და „საბჭოს კაცების“ მონაწილეობით.¹⁶⁰

კვლევაში მოცემულია ანალიზი პროფესორ დ. ბოსტოლანაშვილის ნაშრომიდან, რომ ქიზიყში თუ გაყრა სადავო არ იყო, მედიატორისა და მამასახლისის დასწრება ყოველთვის ხდებოდა, რათა აღეწერათ და შეეფასებინათ მთელი ქონება, გაეფორმებინათ გაყრა და ერთობლივად მოეწერათ ხელი გაყრის საბუთზე.¹⁶¹ მედიატორები დაკითხავდნენ მხარეებს და მოწმეებს, სადავო ადგილებს დაათვალიერებდნენ, სწავლობდნენ მასალებს და ურთიერთშეჯერების საფუძველზე მიიღებდნენ გადაწყვეტილებას.¹⁶² მედიატორები ხელწერილსაც ჩამოართმევდნენ მხარეებს, რომ მათ გადაწყვეტილებას პირნათლად შეასრულებდნენ, თუ დაარღვევდნენ პირობას, დავის შემთხვევაში

¹⁵⁹ ითონიშვილი ვ., ცენტრალური კავკასიის მთიელების საოჯახო ყოფა, თბილისი, მეცნიერება, 1969, 186

¹⁶⁰ ქართული ჩვეულებითი სამართალი, ტ. IV. თბილისი. მეცნიერება, 1993, 160.

¹⁶¹ ბოსტოლანაშვილი დ., ოჯახის გაყრის წესები აღმოსავლეთ საქარ, ჟურნ. სამართალი, №1-2, 1998, 77.

¹⁶² დავითაშვილი გ., სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი ქართულ ჩვეულებით სამართალში, თბილისის უნივერსიტეტის გამომც. 2004 წ. გვ. 112.

წერილობით მტკიცებულებად გამოდგებოდა იგი.¹⁶³ ხევში გაყრის მსურველი ოჯახი ქონების განაწილებას ავალებდა სოფლიდან ამორჩეულ ნდობით აღჭურვილ მოხუცებს. ასეთ საქმეში უმთავრესად მონაწილეობდნენ ოჯახის ახლობლები, რომლებმაც უკეთესად იცოდნენ ოჯახის ცხოვრების პირობები.¹⁶⁴

კვლევამ ცხადყო, რომ საქართველოში ოჯახის გაყრასთან ერთად ხშირად ხდებოდა გაყრილი ოჯახების ხელახლა შეყრა, რაც ტერმინით „შეყრილობით“ იყო ცნობილი.

¹⁶³ დავითაშვილი გ., სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი ქართულ ჩვეულებით სამართალში, თბილისის უნივერსიტეტის გამომც. 2004 წ. გვ. 118.

¹⁶⁴ ითონიშვილი ვ., მოხუცების საოჯახო ყოფა, თბილისი, საბჭოთა საქართველო, 1970, 111.

დასკვნა

საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის შესწავლა არ შეიძლება განვიხილოთ ქართველი ხალხის ისტორიული ცხოვრებისა და მრავალსაუკუნოვანი წესების მთლიანობის გარეშე. ფეოდალური დიდი ოჯახი, საოჯახო და საქორწინო სამართალი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული რელიგიისა და ფილოსოფიის ისტორიასთან. კვლევის დროს გათვალისწინებულ იქნა საზოგადოების წარმოებითი ურთიერთობის ძირითადი ასპექტები, რამაც საშუალება მოგვცა, დაგვენახა მიწაზე საკუთრების ტრადიციული და სამართლებრივი პოსტულატები, რაც დამახასიათებელი იყო ფეოდალური საზოგადოებისათვის.

საქართველოში (და არა მარტო) მიწა და ოჯახი, მიწის საკუთრება, ქორწინება, მიწის მფლობელობის უფლება, რაც განაპირობებდა დიდი ოჯახის წევრთა სტატუსსა და ქორწინების უფლებებს, მყარად იყო დაკავშირებული ერთმანეთთან, ამან გვიკარნახა საკვლევი საკითხების ერთ ჭრილში განხილვა.

მართალია, დიდი ოჯახი წინ უსწრებდა ქორწინებას, მაგრამ, როგორც დიდი ილია ბრძანებდა, ოჯახის საფუძველს მაინც ქორწინება წარმოადგენდა, ამიტომაც გახდა ის უძველესი დროიდან ჯერ ჩვეულებითი, შემდეგ ფორმალური სამართლებრივი მოწესრიგების საგანი.

დღეს სადავო არაა, რომ ოჯახი წარმოადგენს კაცობრიობის მოდემის გაგრძელების უპირველეს წყაროს, მაგრამ მისი ფუნქცია ხომ ამით არ ამოიწურება. ოჯახი რჩება ადამიანის აღზრდის საფუძვლად, „სადაც ხორციელდება უმნიშვნელოვანესი სოციალური აქცია“- პიროვნების ფორმირება.

სადისერტაციო ნაშრომში ჩვენს მიერ განხილული სამართლის ცალკეული ინსტიტუტების ერთ ისტორიულ განვითარებაში შესწავლამ შესაძლებლობა მოგვცა, აღგვედგინა საქართველოს სხვადასხვა პერიოდის ადრეფეოდალური და გვიანფეოდალური ხანის სამართლებრივი, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების ერთიანი სურათი, რაც ჩვენი ქვეყნის სამართლის ისტორიის შესწავლისათვის მნიშვნელოვან საკითხს წარმოადგენს. ისტორიულ-შედარების მეთოდით განვიხილეთ ცენტრალური კავკასიისა და ძველი რომის ცალკეული საოჯახო ინსტიტუტების საკითხები.

კვლევის პროცესში მონოგრაფიულად გადმოვეცით დიდი ოჯახის წევრთა სტატუსი და საოჯახო-საქორწინო უფლებები ძველი ქართული სამართლის მიხედვით. საკვლევი საკითხი ჩვენს მიერ შესწავლილ იქნა ეთნოგრაფთა შრომების, საარქივო მასალების, ქართული სამართლის ძეგლების, იურიდიულ-ისტორიული შრომებისა და მეცნიერთა კვლევების მაგალითზე, რამაც საშუალება მოგვცა, შეგვესწავლა ოჯახის წარმოშობის ისტორია და მისი განვითარების ფორმები; დიდი ოჯახის წევრთა სტატუსი, მმართველობის ფორმა და სტრუქტურა; ქორწინების და განქორწინების ჩვეულებები საქართველოში; დიდ ოჯახში ქალის პირადი საკუთრება; და დიდი ოჯახის წევრთა ქონებრივ-უფლებრივი მდგომარეობა საქართველოში ოჯახის გაყრისას.

საბოლოოდ, სადისერტაციო ნაშრომში კვლევის შედეგად მიღებული მეცნიერული სიახლე და დებულებები შემდეგი სახით შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ:

1. ოჯახის ინსტიტუტმა საქართველოში, მსოფლიოს ცივილიზებული ქვეყნების მსგავსად, სტრუქტურულად სამი ფორმა გამოიარა: გვაროვნული, პატრიარქალური და ინდივიდუალური; პირველყოფილი მეურნეობის წარმოშობამ და ნათესაურმა კავშირმა

ჩამოაყალიბა გვარი და საგვარეულო თემი, რომლის პირველი საფეხური მატრიარქატი იყო; ქალი აძლევდა შვილებს გვარს და მემკვიდრეობას, რადგან ისინი მამის გვარს არ ატარებდნენ, მხოლოდ ბავშვის დედა იყო ცნობილი; ქონება მემკვიდრეობით გადადიოდა დედის ხაზით ნათესავებზე, განსაკუთრებით დედის ძმაზე; მატრიარქალური გვარის დაშლის შემდეგ, წარმოიშვა პატრიარქალური საოჯახო თემი, იგივე დიდი ოჯახი, რომელიც შედგებოდა ორი, სამი და ოთხი თაობის სისხლით მონათესავე ადამიანთა ჯგუფისგან, რომლის მეთაური მამაკაცი გახდა. მის ხელში გადავიდა ქონებრივი ფასეულობა და მოიპოვა უპირატესობა, რის შედეგად მამა აძლევს მემკვიდრეობას შვილს და გვარს. ქალმა დაკარგა ის უფლებები რაც მატრიარქატის პერიოდში ჰქონდა; დიდი ოჯახის სტრუქტურა აგებული იყო ოჯახის თაობათა შემადგენლობაზე. საყურადღებო იყო ოჯახის წევრების ასაკი და სქესთა რაოდენობა, ასევე მნიშვნელობა ენიჭებოდა ოჯახის შრომისუნარიან და არაშრომისუნარიან წევრთა რიცხვს. დიდი ოჯახის წევრებს აერთიანებდათ საერთო მეურნეობა და საოჯახო საკუთრება, რომლის თვითნებურად განკარგვა მის არც ერთ წევრს არ შეეძლო; ოჯახის საკუთრება იყო სახლ-კარი, შენობა-ნაგებობა, პირუტყვი, საოჯახო ნივთები, საბრძოლო და შრომის იარაღები; უმცროსები ემორჩილებოდნენ უფროსებს, ქალები - კაცებს, ოჯახის ყველა წევრი - ოჯახის უფროსს; თანდათან კაპიტალისტური წყობის ჩამოყალიბებამ გამოიწვია კერძო საკუთრების გაჩენის სურვილი და დაიწყო დიდი ოჯახების დაშლა და პატარა ინდივიდუალური ოჯახების ჩამოყალიბება; გაბატონებული კლასი და სახელმწიფო მომხრე იყო დიდ ოჯახში ეკონომიკური სიძლიერის, ვიდრე პატარა ოჯახებად დაშლისა და გაყრის; ძველი რომაული ოჯახიც პატრიარქალური იყო, რომლის სათავეშიც იდგა სახლის მეთაური „Pater Familias“; XIX ს. ბოლოს და XX ს. დასაწყისში

საქართველოში ისევე, როგორც ცენტრალური კავკასიის მთიან რეგიონებში, თანაარსებობდა ორი ტიპის ოჯახი: პატარა - ინდივიდუალური და დიდი - პატრიარქალური ოჯახი, რაც დასტურდება სტატისტიკური მონაცემებისა და მოსახლეობის აღწერის დავთრებით.

2. საქართველოში დიდი ოჯახი სამი ტიპისაა: სამმო, საბიძაშვილო და სამამო; ასეთი ოჯახები განვითარებულია მიწათმოქმედების კუთხეებში (ქართლი, კახეთი, რაჭა) და მესაქონლეობის კუთხეებში (თუშეთი, ფშავი, ხევი, ქიზიყი) და მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის თანაბარი განვითარების კუთხეებში (მთის რაჭა, სვანეთი). საქართველოში სამამო ოჯახი დემოკრატიულია, ოჯახის უფროსი მნიშვნელოვან გადაწყვეტილებებს იღებს ოჯახის სხვა სრულწლოვან წევრებთან შეთანხმების შემდეგ, განსხვავებით კავკასიის ხალხებისა, მაგალითად აზერბაიჯანულ სამამო დიდი ოჯახის უფროსს შეუძლია ნებისმიერი წევრი ფიზიკურად დასაჯოს, სახლიდან უწილოდ გაუშვას და ოჯახის გაყრისას თავად მეტი წილი მიიღოს; გამოვკვეთეთ, რომ უძველეს კანონებშიც: ძეგლისდებასა და აღბუღას სამართალში ოჯახის მამა სრული ბატონია ცოლის, თუმცა ისეთი არა, როგორც რომაელების ოჯახის მამა (pater familias), რომელიც თავს ცოლისა და ქონების მესაკუთრედ თვლის. ძეგლისდების მიხედვით შვილების პიროვნული ღირსება და უფლებები შეზღუდული არ არის, ოჯახის წევრებს შორის ფუნქციები სქესის, ასაკისა და უნარის მიხედვით იზომება. უპირატესობა ენიჭება ოჯახის წევრთა შრომისუნარიანობას. ოჯახის უფროსი თუ უუნაროა და უღირსია, შესაძლებელია, იგი ღირსეულმა უმცროსმა წევრმა შეცვალოს, რაც ოჯახის დემოკრატიულ ფორმად შეიძლება მივიჩნიოთ; საოჯახო საქმის განხილვისას ოჯახის უფროსს თავისი საუფროსო სკამი აქვს, სადაც მის დაუკითხავად ვერავინ

დაჯდება, ხოლო დანარჩენ წევრებს სათათბიროდ თავ-თავიანთი ადგილები აქვთ გამოყოფილი; შედარებითი ისტორიის ჭრილში გამოვავლინეთ, რომ ცენტრალური კავკასიის მთიელთა ყოფაშიც იმავე პრინციპზეა აგებული ოჯახის სტრუქტურა და მმართველობა.

საქართველოს ცალკეულ კუთხეებში ფიქსირდება გამონაკლისი შემთხვევები, როცა უხუცეს ქალს ირჩევენ დიდი ოჯახის უფროსად, რომელიც მართავს და განაგებს მას, მიუხედავად იმისა, არის თუ არა მის ოჯახში სხვა სრულწლოვანი მამაკაცი. ასეთი შემთხვევები გვხვდება სვანეთში, საქართველოს ტერიტორიაზე არსებულ ბერძნულ დიდ ოჯახებში, ლეჩხუმსა და აჭარაში; მიუხედავად ამ შემთხვევებისა, დიდი ოჯახის მმართველობაში უფროსი ქალი მაინც მეორე პირს წარმოადგენს, ევალება საქალებო საქმის გაძღოლა და თავისი უფლებებით სარგებლობს საოჯახო საბჭოში; ანალოგიური წესია კავკასიის ხალხთა ყოფაშიც ოჯახის დიასახლისის დაუკითხავად ოჯახის უმცროსი რძლები არავითარ საკითხს არ წყვეტენ, პატივს სცემენ უფროს დიასახლისს, მის აზრს დიდ ყურადღებას აქცევენ. თუ მას ოჯახის გაძღოლა არ შეუძლია, ამ მოვალეობას სხვა უმცროსი რძალი იბარებს; ამდენად დავადგინეთ, რომ საქართველოსა და ცენტრალური კავკასიის ხალხთა ყოფაში დიასახლისის ინსტიტუტიც არ ხასიათდება დესპოტური მმართველობის ფორმით.

3. ფეოდალურ საზოგადოებაში საქართველოს ცალკეულ კუთხეში ხალხი თავის ჩვეულებებს იყენებს. ჩვეულება კანონს არ უნდა დაუპირისპირდეს. მხოლოდ იმ ადათებს აქვს იურიდიული ძალა, რომლებიც ნებადართულია სახელმწიფოს მიერ, როგორც ქცევის სავალდებულო წესი. ჩვეულება არის გონივრული და ზნეობრივად მისაღები, რაც ნათლად აისახა ქორწინებისა და განქორწინების საკითხების განხილვისას; ვინაიდან უძველეს ძეგლებში მცირედი

ცნობებია შემონახული ქორწინებისა და განქორწინების შესახებ, ამიტომ ეს საკითხი სხვადასხვა პერიოდიდან მოვიძიეთ. საქართველოში არსებული ეთნოგრაფიული მასალებით დადგინდა, რომ ქორწინებას საქართველოში წინ უსწრებდა წინასაქორწინო მოქმედებები, რომლებიც საცოლის შემოწმებით იწყებოდა: „გაჩხრეკვა“, „შეზვერვა“, „გასინჯვა“ და სხვ. მას ახორციელებდნენ მშობლები, მაჰანკალი, შუამავალი. ყურადღება ექცეოდა საცოლის ვიზუალობას, შრომით ჩვევებს, რადგან პატრიარქალური ოჯახი დიდ შრომას მოითხოვდა, ქალს საქმიანს ირჩევდნენ; ჩვეულებითი სამართლით მიუღებელი იყო მოტაცებითი ქორწინება და დანიშნული ქალის მოტაცება, რადგან ამას მოჰყვებოდა შურისძიება და მკვლელობა. ქალის მოწონების შემდეგ, ნიშნობა ქორწინების სავალდებულო პირობა იყო საქართველოში; დანიშვნის სხვადასხვა წესი იყო გავრცელებული: აკვანში დანიშვნა, მცირეწლოვანთა დანიშვნა, გარიგებით დანიშვნა და სხვა. პირობის დარღვევა პასუხისმგებლობას იწვევდა;

4. განვიხილეთ ნიშნობა რომაული და ძველი ქართული სამართლის მიხედვით და დავადგინეთ, შუა საუკუნეებში რომის სამართალმა მოახდინა რეცეფცია, არამართ საქართველოს, არამედ სხვა ქვეყნების სამართლებრივ სისტემაშიც; რომის სამართალში ნიშნობა ისეთივე ძველთაძველია, როგორც ქართულ კანონმდებლობაში; ქორწინებას რომში წინ უსწრებდა წინასაქორწინო მოქმედება - ნიშნობა - „sponsalia“, იგი წარმოადგენდა რიტუალურ პროცესს და როგორც ჯვრისწერა, ხდებოდა საეკლესიო წესების თანახმად. ნიშნობისთვის საკმარისი იყო მექორწინეთა თანხმობა, რაც მოლაპარაკების დაწყებას გულისხმობდა. პირის შეშლილობა ნიშნობის დამაბრკოლებელ გარემოებას ქმნიდა. თუ იგი ნიშნობის შემდგომ დადგებოდა, ნიშნობა არ მოიშლებოდა. ნიშნობისთვის ასაკი არ არის განსაზღვრული, ამიტომ დანიშვნა ადრეულ

ასაკშიც ხდებოდა, თუ ორივე მხარეს ესმოდა, თუ რას აკეთებდა. თუ დასაქორწინებული პირები შვიდ წლამდე ასაკის იყვნენ, კითხვა-პასუხის ფორმით ვერბალურ ანუ (ზეპირი) გარიგებას დებდნენ ერთმანეთთან. „ერთი მხარის შეკითხვაზე (მაგალითად, „მპირდები, რომ მომცემ ან გამიკეთებ?“), („Spondes mihi dare centum?“) მეორე მხარე პასუხობდა - „გპირდები“ („Spomdeo“) და ხელშეკრულება დადებულად ითვლებოდა; საქართველოში ქალის საქორწინო ასაკი 12 წლით განისაზღვრებოდა, ხოლო ვაჟების - 15-16 წლით. საზოგადოების მაღალ ფენებში არსებობდა „კიდის კიდე გვირგვინთა კურთხევა“, ე.წ. წარმომადგენლობითი ქორწინება, როდესაც ერთი დასაქორწინებული პირი ადგილზე არ იყო და მის მაგიერ გვირგვინის კურთხევისას საქმროს ან საცოლის ნაცვლად გვირგვინის ქვეშ სხვა მამაკაცი იდგა, ჯვრისწერისას კი ნამდვილ საქმროსა და საცოლის სახელს მოიხსენიებდნენ. აღნიშნულმა ქორწინებამ დიდხანს არ გასტანა, რადგან რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ იგი აკრძალა 1103 წ.

გამოვავლინეთ, რომ ქორწინების შეწყვეტა ფეოდალური სახელმწიფოსა და ეკლესიისთვის მიუღებელი იყო, მაგრამ იურიდიული ბორკილების დადებაც არ გამოდიოდა. განქორწინების თემა ჯერ კიდევ V საუკუნეში აღწერილი აქვს ქართველ ისტორიკოსს იაკობ ხუცესს (ცურტაველი) თავის უძველეს ჰაგიოგრაფიულ ძეგლში „შუშანიკის წამება“, სადაც შუშანიკი აპროტესტებს ქმრის მიერ ქრისტიანული სარწმუნოების უარყოფას და მაზდეანობის მიღებას და ამ მიზეზით წყვეტს ქორწინებას; ქართული ფეოდალური კანონმდებლობის თანახმად, ცოლი ქმრის ღალატისთვის სასტიკად ისჯებოდა, ქმარი კი დაუსჯელი იყო. ამ სასჯელებიდან საქართველოს ცალკეულ კუთხეებში სცოდნიათ ცხვირის, თმის, მკლავის მოჭრა, კვეთილში ჩასმა, ვირზე შესმა, ჩაქოლვა და სხვა. თუმცა მრუში ცოლის დასჯა ქმრის ნება-

სურვილზე იყო დამოკიდებული, მას შეეძლო დაუსახიჩრებლადაც გაეშვა ცოლი. განქორწინების მოტივად ასევე ითვლებოდა ქალის ქორწინებამდელი დეფლორაცია, ავადმყოფობა, მცვედნობა - უმამაკაცობა, სოდომურ ცოდვაში მხილება, მრუშობაში დასმენა, ემბაზიდან საკუთარი შვილის გამოყვანა, როცა მშობელი თავისი შვილის ნათლია ხდებოდა, ცოლის „წაგვრა“ და სხვა. ზოგჯერ კი ოჯახები კანონიერი მიზეზების გარეშეც ინგრეოდა. ცოლთან ასეთ განშორებას „უბრალოდ დაგდება“ ერქვა. ცოლის „უბრალო დაგდებისთვის“ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში შესული ბექას სამართლის 29-ე და 32-ე მუხლები ითვალისწინებდა გარკვეულ სასჯელს; ოჯახის უფროსი ყოველთვის ცდილობდა გვარის ინტერესები და სიწმინდე შეენარჩუნებინა, ამიტომ იყო დიდი სიმკაცრე მრუშობაში მხილებულ ცოლსა და მის საყვარელზე. განქორწინებისას ქალს მიჰქონდა სახლიდან თავისი მზითვეი, რაც ოჯახის მეურნეობის დიდი ნაწილი იყო. ამიტომ ქმრის გადასაწყვეტი იყო ქალის ოჯახიდან გაშვება-არგაშვების საკითხი.

ქართული ჩვეულების თანახმად, კაცს საქართველოს ცალკეულ კუთხეში პირველი ცოლის სიცოცხლეშიც შეეძლო მეორე ცოლის მოყვანა, თუ პირველი ცოლისგან შვილი არ ჰყავდა ან ცოლი მარტო ქალიშვილებს გაუჩენდა. ხევსურული სამართლის მიხედვით, გამონაკლისის სახით დაშვებული იყო ოჯახში ერდროულად ორი კანონიერი ცოლის ყოლა. ამ მიზეზით ქართულ ჩვეულებით სამართალში ორცოლიანობის ფაქტი გამოვავლინეთ სვანეთში, ხევსურეთსა და თუშეთში. თუ ოჯახის დანგრევა ამ მიზეზით არ სურდათ, არსებობდა შვილად აყვანის ადათი; შვილად აყვანილი შვილების შემდეგ მიიჩნეოდა კანონიერ შვილად და მემკვიდრედ.

საქართველოს მსგავსად ძველ რომშიც დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ქორწინებას, რომელიც ყველა მოქალაქისათვის აუცილებელი

იყო. რომის სამართალში ქორწინების ორი განმარტება იყო მნიშვნელოვანი: პირველი - ქორწინება არის მამაკაცისა და ქალის კავშირი, მთელი ცხოვრების ერთიანობა, ღვთიური და ადამიანური სამართლის ერთობა და მეორე - ხოლო ქორწინება (nuptiae) ანუ ცოლ-ქმრობა (matrimonium) არის მამაკაცისა და ქალის კავშირი, რომლის არსი ერთობლივ ცხოვრებაში მდგომარეობს.

5. მეუღლეთა პირად და ქონებრივ ურთიერთობებში დიდ გავლენას ახდენდა ქალის პირადი საკუთრება, „მზითევი“ და „სათავნო“, რომელიც იყო გათხოვების დროს მშობლებისგან ნაჩუქარი მოძრავი ქონება. დიდი ოჯახის ქონებას იცნობდნენ „მამული“-ს, „დედული“-ს და „მონაგები“-ს სახელწოდებით. საზოგადოების მაღალ ფენაში ქალს გათხოვებისას მიწასაც აძლევდნენ, ხოლო დაბალ ფენაში ეს გამორიცხული იყო, გარდა იმ შემთხვევისა, თუ მშობლებს სხვა შვილი არ ჰყავდათ. მზითვის შემადგენლობა ოჯახის შემძლების მიხედვით ნაწილდებოდა, რაზეც იწერებოდა მზითვის წიგნები; სათავნო ქალის მომგებიანი სარგებლიანი ქონება იყო, რომელშიც ძირითადად პირუტყვი და ფული შედიოდა. დიდი ოჯახის გაყრისას ქალს „მზითევსა“ და „სათავნოზე“ ვერავინ შეეცილებოდა, რადგან ის ითვლებოდა ქალის პირად საკუთრებად. საქართველოს მსგავსად ძველ რომშიც განვითარებული იყო მზითვის ინსტიტუტი, რომლის გაცემა მამის ღირსებად და მოვალეობად მიიჩნეოდა.

6. მსოფლიოს ცივილიზებული ქვეყნების მსგავსად როგორც საქართველოში, ისე ცენტრალური კავკასიის მკვიდრ ხალხებში, პატრიარქალურმა ოჯახმა, როცა ამოწურა მისი არსებობისათვის გასავლელი ურთულესი ისტორიული გზა, XIX ს. ბოლოს და XX ს. დასაწყისში დაიწყო დიდი ოჯახების დაშლა და წევრთა შორის საერთო საკუთრებაში არსებული ქონების განაწილება. ქართული სამართლის ძეგლებით დასტურდება, რომ სახელმწიფო დიდი ოჯახების

შენარჩუნების მომხრე იყო, გაყრის აუცილებლობის შემთხვევაში კი - დავის ობიექტურად გადაწყვეტისა; გასაყოფი ქონება შედგებოდა საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობისგან, მიწისგან (სახნავი, ბაღ-ვენახი, სათიბი, ბოსტანი), საქონლისგან, წლიური შემოსავლისგან, საოჯახო ინვენტარისგან და სხვ., რაც ჩვეულებითი სამართლის ნორმებით რეგულირდებოდა. გაუყრელად ცხოვრება წევრთა სიმრავლის გამო რომ შეუძლებელი იყო, სახელმწიფო აღიარებდა; ქართულ ჩვეულებით სამართალში ოჯახის სეგმენტაციასა და ოჯახის წევრებს შორის ქონების განაწილებას „ოჯახის გაყრა“ ეწოდებოდა. ეთნოგრაფიული მასალების თანახმად, სხვადასხვა სახელწოდება გვხვდება ცალკეულ კუთხეებში, მაგალითად: აჭარაში, იმერეთსა და გურიაში - „გაყოფა“, „გარიგება“, „ოჯახი გარიგდა“, „ძმები გარიგდნენ“, რაც ნიშნავს როგორც ოჯახის გაყრას, ისე ქონების განაწილებას, ხოლო ტერმინი „ქონება გეირიგეს“ და „გაფარდება“ მხოლოდ ქონების განაწილებას გულისხმობს და არა ოჯახის გაყრას; ქონების თითოეულ ნაწილს „ხუედრი“ ეწოდებოდა. გურიაში და იმერეთში იხმარებოდა სიტყვა „ფარდი“, მაგრამ ძირითადად იყენებდნენ „წილს“; მოწილეები ძირითადად მამაკაცები იყვნენ: ძმები, ბიძაშვილები, მშობლები; ქონება თანაბრად ნაწილდებოდა. მას ანაწილებდნენ მამა, უფროსი ძმა ან გარეშე პირები. ქონების წილი იყოფოდა საუფროსო, საუმცროსო და სასაშუალო წილებად; საოჯახო ქონების იმ ნაწილს, რომლის გაყოფაც ვერ ხერხდებოდა, მოწილეები საზიაროდ იტოვებდნენ, ასეთები იყო: წისქვილი, ტყე, სათიბი და სახნავი მიწა და სხვა;

ოჯახის გაყრის მიზეზები იყო წევრთა უთანხმოება, კერძო საკუთრების გაჩენის სურვილი და სხვა. ოჯახის გაყრა ორი ფორმით ხდებოდა - უცხო პირთა მონაწილეობით და მის გარეშე, რაზეც დგებოდა გაყრის წიგნები, რომლებიც მრავლად მოგვეპოვება ქართული

სამართლის ძეგლებში. ამ პროცესში ერთვებოდნენ მედიატორები. XX საუკუნის 70-იან წლების მასალებით დასტურდება, რომ თუ მხარეები თავად აგვარებდნენ დავას, მედიატორებს მაინც ირჩევდნენ და ასწრებდნენ გაყრის პროცედურას, რათა მათ საბოლოოდ გაყრის საბუთი გაეფორმებინათ; ეთნოგრაფიული მასალების თანახმად თითოეული მხარე ირჩევდა თითო მედიატორს, მესამეს კი - ურთიერთშეთანხმებით, რომელსაც ზედამხედველი მედიატორი ერქვა. გაყრისას იმდენი მედიატორი იყო, რამდენი ძმაც იყრებოდა და ერთი საერთო მედიატორი; მედიატორს კარგად უნდა სცოდნოდა წერა-კითხვა და მიწის აზომვა. მათ ევალებოდათ ოჯახის მოძრავი და უძრავი ქონების აღწერა და უნდა გაეცათ ოჯახის გაყრის საბუთი იმდენ ცალად, რამდენი მოწილეს იყო. ერთ პირს მედიატორი იტოვებდა, ამ საბუთს ერქვა: „ფარდის ფურცელი“, „ფარდის ქაღალდი“, „გაფარდების ხელწერილი“, „სია ქონების გაყოფის შესახებ“, „განჩინება ქონების გაყოფის შესახებ“, „საბუთი“, „ხელწერილი ქონების განაწილების შესახებ“ და სხვა. იგივე პრინციპი იყო საქართველოს სხვა კუთხეებშიც. დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, როდის ხდებოდა გაყრა - ოჯახის უფროსის სიცოცხლეში თუ მისი გარდაცვალების შემდეგ.

ქალიშვილს საოჯახო ქონებიდან აძლევდნენ მხოლოდ მზითევსა და სათავნოს; ითვალისწინებდნენ რძლისა და ქვრივი ქალის წილსაც, რაც სხვადასხვა გარემოებებზე იყო დამოკიდებული; არც ნაბიჭვრებს (უკანონოდ შობილებს) ტოვებდნენ უწილოდ; საქართველოს სხვა რეგიონების მსგავსად აჭარაში დაუქორწინებელ მოწილეს ეძლეოდა დამატებითი ქონება, ე.წ. გათანაბრების წილი (პირუტყვი, ფული) საქორწინო ხარჯებისათვის, რომელსაც საქორწინო ანუ საუმცროსო წილი ეწოდებოდა; მშობლების სიცოცხლეში გაყრისას მოწილედ დედ-მამაც ითვლებოდა. საქართველოს ცალკეულ კუთხეებში გაყრას „სოფლის

თავკაცები“ და „საბჭოს კაცები“ აწარმოებდნენ; კვლევისას გამოიკვეთა, რომ ოჯახის გაყრასთან ერთად ხშირად ხდებოდა გაყრილი ოჯახების ხელახლა შეყრა, რომელიც ტერმინით „შეყრილობით“ იყო ცნობილი.

ინფორმაცია ნაშრომის აპრობაციის შესახებ

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის სამართლის ფაკულტეტის საგამოცდო კომისიაში, დაცულ იქნა სამი კოლოქვიუმი და ორი თემატური სემინარი.

სამი კოლოქვიუმები (თითოეული არის სადისერტაციო ნაშრომის ნაწილი)

- კოლოქვიუმი - დიდი ოჯახის წევრთა უფლებრივი მდგომარეობა XIX- XX სს მიჯნაზე;
- კოლოქვიუმი - დიდ ოჯახში ქალის საოჯახო სამართლებრივი უფლებები XIX- XX სს მიჯნაზე;
- კოლოქვიუმი- ქორწინების ინსტიტუტი ძველ ქართულ საოჯახო სამართალში.

ორი თემატური სემინარი (თითოეული ეძღვნება მომიჯნავე დარგის/ქვედარგის აქტუალურ საკითხს და არ წარმოადგენს სადისერტაციო თემის ნაწილს)

- კეთილსინდისიერების პრინციპი სახელშეკრულებო სამართალში;
- შეცვლილი გარემოებებისადმი ხელშეკრულების მისადაგება.

**სადისერტაციო ნაშრომის ძირითადი შინაარსი გამოქვეყნებულია შემდეგ
პუბლიკაციებში:**

- პატრიარქალური ოჯახი საქართველოში. ჟურნალი კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის მაცნე, №14, თბილისი, 2018.
- დიდი ოჯახის უფროსის ინსტიტუტი ქართული ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით. სამართალი და მსოფლიო, № 11, თბილისი, 2019.
- დიდ ოჯახში ქალის პირადი საკუთრება „მზითევი“ და „სათავნო“ საქართველოს უზენაესი სასამართლოს ჟურნალი, მართლმსაჯულება და კანონი, №3, თბილისი, 2020.
- დიდი ოჯახის წევრთა ქონებრივ-უფლებრივი მდგომარეობა საქართველოში ოჯახის გაყრისას, ცხოვრება და კანონი, №1(61), თბილისი, 2023.

საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია:

- ქორწინების ინსტიტუტი ძველ ქართულ საოჯახო სამართალში, საქართველოს ეროვნული უნივერსიტეტის საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის სტატიათა კრებული, თბილისი, 2019 წ.

Caucasus International University

Faculty of Law

Ph.D. Program in Law

Indira Tsivtsivadze

Abstract Dissertation

Presented for Academic Degree of Ph.D. in Law

**Status of extended family members and family-marriage rights
according to old Georgian law**

Scientific supervisor: Doctor of Law,
Professor of Georgian Technical University

Tbilisi, 0141, Georgia

Copyright © 2024 „Indira Tsivtsivadze“

Scientific supervisor:

Givi Lobzhanidze - Doctor of Law, Professor of Georgian Technical University

Official reviewers:

Nino Tsnobiladze - Doctor of Law, Professor of the National University of Georgia (SEU).

Besik Sekhniadze - Doctor of Law, Professor of Georgian Technical University

Official experts:

Lia Adeishvili - Doctor of Law, Professor of Georgian Technical University.

Vakhtang Songhulashvili - Doctor of Law, Professor of Georgian Technical University

Defense of the dissertation will take place on November 08, 2024, at 16:00 PM, at the Dissertation Council of the Faculty of Law of Caucasus International University.

Address: Room 305, Building 1 of Caucasus International University, Chargali Str. N73, 0141, Tbilisi, Georgia.

Dissertation is accessible at the library of the Caucasus International University

Secretary of the Dissertation Board:

Aleksandre Giorgidze - Doctor of Law, Associate Professor at Caucasus International University

Annotation

The dissertation concerns the determination of the status of the members of a large family and the family-marital rights according to the old Georgian law. In the work, the forms of the historical development of the family are, discussed. In the history of Georgia, the "big family" occupied the same worthy place as in all patriarchal cultures. The family, on the way to its development, went through three most difficult stages: clan, great patriarchal, and individual. The origin of the primitive farm and kinship formed the clan and clan community, the first step of which was a matriarchy, where the woman was the leader of the family and farm. Which gave their children a family name and inheritance, gradually this rule changed, and matriarchy was, replaced by a large patriarchal family. A man became the head of the ancestral community. At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century in Georgia, as well as in the mountainous regions of the Caucasus, two types can be, observed: the coexistence of an individual or small family and a patriarchal family of the same large family.

The work describes the structure of a large family, which was, built on the composition of family generations. The age and gender of the family members were noteworthy. The number of working and non-working members of the family was important. Family members were, united by the common agricultural and family property, on which they had equal rights and obligations. The family community was, aimed at increasing property and strengthening the family economically. The rights of family members were, regulated by customary law norms. The eldest man of the family was, appointed as the head of the big family, who managed and led the family affairs. There were three types of big families: brotherhoods, cousins, and fathers. Since pre-feudal times in Georgia, such families have been determined by the family's economic needs. The strength of the big family was based on its multi-membership and the members' ability to work. Despite the unlimited power of the head of the family, he did not represent the sole ruler of the family community, he took into account the common interest of the family members and made decisions on important family issues after agreeing with them. In certain regions of Georgia, there was an exceptional case when the oldest woman was elected as the head of the family. In the monuments of Georgian law: in the laws of Monuments and In Agbugha Laws, the undefined rights of the father of the family are outlined, although they are softer than those of the father of the Roman family. The elder woman was the second person in the position of the housewife of the family, who was in charge of managing women's affairs. This function of a woman is also characteristic of the people of the Central Caucasus.

In the work, there is extensive talk about the customary rules of marriage and divorce in Georgia. Where we will find references from different times, therefore

they are collected from ancient Georgian law, ethnographic materials, works of scientists, and ancient Georgian monuments. The research showed us that premarital activities preceded marriage in Georgia, it started with a pre-engagement relationship and betrothal, which finally ended in marriage, even a minor was, placed in a cradle. Active in this deal: parents, mediators, matchmakers, and others. The will of the persons to be married was rarely taken into consideration. Those who broke the engagement without any reason would be fined.

There should be no obstacles to marriage. Over time, this institution shared the interests of the parties to be married and was included in the legal framework of the civil contract. In the paper, for a comparative analysis, engagement according to ancient Roman law is also considered.

In early-feudal and late-feudal Georgia, the legal status of a woman, who was in a more oppressed position compared to a man, is defined. For violation of family and moral norms, a woman is, lynched: they put her in a "Ritual of carving», they hung them on a shameful pole, they cut the braid, cut the nose, etc. Moreover, a man's betrayal of his wife is not, considered a reason for divorce. In the Middle Ages, it is not possible to destroy a family by a woman's initiative, unlike the Roman rule. In the same period, the wife was "simply beaten", for which the husband was not severely punished. The head man of the family always tried to protect the interests of the family and keep the heir, it was not in the interest of the family to let the woman go for no reason because during the divorce she takes her "dowry" back, which is an important share of the family's common farm.

The personal property of a woman in a large family is analyzed: "dowry" and "bride's personally owned dowry", which was a movable property given to a woman by her parents at the time of her marriage, could not be used by another adult member of the family at his own discretion. In the upper class of society, a woman inherited land in the form of real estate, and in a large family where several generations of brothers and cousins lived together, it was impossible to give another real estate to a woman except for a dowry. The ancient lists of "dowry" have been collected from the historical archive of Georgia in the form of manuscripts, which were made in two copies, one of which was taken by the woman to her husband's family, and the other was kept by her parents. Bride's personally owned dowry was a beneficial property, which consisted of the bride's personally owned dowry, and from the increment, the woman had more rights to it than to the dowry. At one time, both "dowry" and "bride's personally owned dowry" were typical in a large family. With the formation of individual families, their merger took place, and "bride's personally owned dowry" was added to the "dowry" composition.

Also, the rules of family divorce and the distribution of family property in some parts of Georgia are discussed. The research showed us that divorce and distribution of property was an important issue for the family, the reason for the divorce was everywhere for a similar reason, both in low and high social circles. During the

divorce, the father's opinion was of great importance. When there was a dispute over the division of property in the family, the intervention of outsiders was a necessity, in which mediators were involved, and divorce documents were written on the above.

At the end of the research, the paper contains the final statements that were developed by the author as a result of the study of the issue and the list of used literature.

The main content of the dissertation thesis has been published in the following publications:

- Patriarchal family in Georgia. Journal Matsne of the Caucasus International University No 14, Tbilisi, 2018.
- Institute of the head of a large family according to Georgian customary law. Law and the World, No 11, Tbilisi, 2019.
- Personal property of a woman in a large family "Dowry" and "Satavno". Journal of the Supreme Court of Georgia, Justice and Law, No 3, Tbilisi, 2020.
- Property and legal status of the members of a large family in Georgia during family divorce, Life and Law, No 1(61), Tbilisi, 2023.

International scientific conference:

- Marriage institution in old Georgian family law, a collection of articles of the international scientific conference of the National University of Georgia, Tbilisi, 2019.